

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV VĚD O UMĚNÍ A KULTUŘE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

VYUŽITÍ DŘEVĚNÝCH TISKAŘSKÝCH ŠTOČKŮ PŘI VÝZDOBĚ SVĚTSKÝCH
KRAMÁŘSKÝCH TISKŮ A KNIH LIDOVÉHO ČTENÍ Z LANDFRASOVY
TISKÁRNY V 19. STOLETÍ

Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.

Autor práce: Bc. Lucie Rehardtová

Studijní obor: Kulturní studia

Ročník: 3.

2020

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedené v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou bylo v souladu s uvedeným ustanovením zákona 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Jindřichův Hradec 30. listopadu 2020

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce prof. PhDr. Bohumilu Jirouškovi, Dr., za cenné rady a trpělivost během psaní této diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala Jindřichohradeckému muzeu, jmenovitě řediteli muzea Jaroslavu Pikalovi, PhDr. Štěpánce Běhalové, PhD., odborné knihovnici muzea, za zpřístupnění fondů s kramářskými tisky a zábavnými knihami lidového čtení a Mgr. Lence Dvořákové, historičce muzea, za zpřístupnění fondů Tiskařské štočky a Jiné tisky.

Anotace

Diplomová práce – v kontextu vývoje knihtiskařství a dějin jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny – sleduje vývoj dřevěných tiskařských štočků a jejich využití při výzdobě světských kramářských tisků a knih lidového čtení (Eylenspihl, Tristan a Isolda, Hacafírek, aj.) v 19. století, zejména ve vztahu k Landfrasově tiskárně. Práce reflektuje historii a způsob zpracování štočků, hodnotí jejich uměleckou úroveň, vztah obsahu grafiky k textu a pracovní postupy knižní grafiky dané doby. Dále se zaměřuje na dějiny kramářské písně a zábavných knih lidového čtení, na jejich formát, obsah a výzdobu.

Klíčová slova: Landfrasova tiskárna, Landfras, tiskárny, kramářské písničky, knihy lidového čtení, tiskařské štočky, dřevořez, dřevoryt, zábavné, literatura, tisky

Annotation

The diploma thesis – in the context of the development of book printing and the history of Landfras's printer in Jindřichův Hradec – monitors the development of woodcut and their use in the decoration of secular broadside ballad and popular prose romances (Eylenspiĝl, Tristan and Isolde, Hacafirek, etc.) in the 19th century, focussing on Landfras' printer. The work reflects the history and method of processing woodcut, evaluates their artistic level, the relationship of graphic content to the text and working procedures of book graphics of the time. It also focuses on the history of broadside ballad and entertaining popular prose romances, on their format, content and decoration.

Key Words: Landfras's printer, Landfras, printers, broadside ballad, popular prose romances, printing blocks, woodcut, woodcarving, entertaining, literature, printouts

Obsah

I. Úvod	7
II. Knihtiskárny v Jindřichově Hradci a historie Landfrasovy tiskárny	9
II.1. Historie knihtiskáren v Jindřichově Hradci	11
II.2. Historie rodiny Landfrasovy a jejich tiskárny	14
III. Dřevěné tiskařské štočky, jejich výroba, podoba a využití	20
III.1. Dřevěný štoček	22
III.2. Dřevořez	23
III.3. Dřevoryt	25
IV. Kramářské písně a knížky lidového čtení	27
IV.1. Kramářské písně	28
IV.2. Knižky lidového čtení	37
V.2.I. Václav Matěj Kramerius a Václav Rodomil Kramerius.....	41
IV.3. Tisky z Landfrasovy tiskárny	43
V. Použití dřevěných tiskařských štoček ve vybraných tiscích od Landfrasů	46
V.1. Eylenspihl	47
V.2. Tristan a Isolda	50
V.3. Historie o hraběti Jindřichovi	52
V.4. Hacafírek v kacabajce	53
V.5. Kramářské písně z Landfrasovy tiskárny	55
V.5.I. Kramářské písně s milostnou tematikou.....	55
V.5.II. Kramářské písně s vojenskou tematikou.....	61
V.5.III. Další vybrané kramářské písně.....	64
VI. Závěr	68
VII. Seznam pramenů a literatury	70
VII.1. Archivní prameny	70
VII.2. Literatura	70
VIII. Seznam použitých obrázků	72

I. Úvod

Historie knihtiskařství v Jindřichově Hradci sahá až k počátku 17. století, do roku 1613, kdy nacházíme zmínky o prvním knihaři, který působil ve městě, Kryštofu Haugenhofferovi. Tím začíná dlouhá historie a myslím, že mohu říct i tradice knihtiskařství v Jindřichově Hradci, která s sebou nesla různé obtíže, týkající se například cenzury nebo narůstající počet konkurenčních knihtiskáren v okolních městech, ale také doby rozvoje, kdy se dařilo rozkvetu ekonomiky i kultury jak města, tak také tiskárny – to především za doby Landfrasovy rodiny. Celé generace tiskařů se zde věnovaly produkci tiskovin pro zámeckou vrchnost, pro školy či různé městské spolky, ale také modlitebních knih pro jezuity a jiné církevní řády. S příchodem tiskaře Františka Petra Hilgartnera se stále více rozšiřovala produkce zábavných lidových knih a kramářských tisků, které se – vedle již zmíněných úředních tisků a modlitebních knížek – staly nedílnou součástí produkce Hilgartnerovy a později i Landfrasovy tiskárny. Josef Volf v knize *Dějiny českého knihtisku do roku 1848* píše: “*Již za Hilgartnerů a zvláště za Landfrasů vycházela tu vedle náboženské literatury, modliteb a duchovních písniček hlavně lidové četba, namnoze přetisky starší literatury.*”¹ Josef Landfras navázal na úspěšné a ověřené tituly vydávané Františkem Petrem a jeho synem Vojtěchem Ignácem Hilgartnerem a jeho živnosti se dařilo tak dobře, že se v Landfrasově rodině dědila knihtiskárna po pět generací od 14. března 1797, kdy Josef Landfras tiskárnu koupil, až do 50. let 20. století, kdy přešla do vlastnictví státu.

V následující kapitole představím tuto dlouhou tradici tiskařů v Jindřichově Hradci a poté i jednotlivé majitele tiskárny Landfrasovy – Josefa, Aloise Josefa, Viléma Aloise a Viléma Bohumila, po jehož smrti převzala tiskárnu jeho žena Marie s dcerou – jejich práci pro podnik a pro město, protože Landfrasové se zasloužili nejen o rozvoj knihařství v Jindřichově Hradci, ale i o podporu kulturního a společenského života. V dalších dvou kapitolách se podíváme na jednotlivé termíny, které jsou pro tuto práci klíčové, vysvětlím jejich význam a poté představím jejich podoby a vývoj, jedná se o pojmy tiskařské štočky, dřevořez a dřevoryt, kramářské písňe a knížky lidového čtení. Uvidíme tak například, jaký je rozdíl ve výrobě dřevořezu a dřevorytu, jaké výhody má dřevěný tiskařský štoček oproti štočkům z jiných materiálů nebo výhody mladšího

¹ VOLF, J. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. 1. vyd. Praha, 1926, s. 120

dřevorytu nad dřevořezem a způsobu jeho výroby. Dále na počátek a vznik kramářských písniček, jejich charakteristické znaky – formu, výzdobu, obrovské množství témat, o kterých vypráví – nebo třeba na rozdělení knížek lidového čtení do širší a užší významové roviny a v kontextu k těmto tématům reflektuji produkci Landfrasovy tiskárny a způsoby výzdoby levných tisků, proces jejich vzniku i různé podoby imprese, měnící se v závislosti na majiteli knihtiskárny. V poslední kapitole se zaměřím na samotný výzkum ve sbírkových fondech Muzea Jindřichohradecka a představím vybrané knížky lidového čtení, jako jsou *Historie o dobře známém šašku Eylenspiglovi: kratochvilné a velmi zábavné čtení* nebo *Velmi pěkná historie o hraběti Jindřichovi: kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl*, a kramářské písničky, jako například *Nová píseň s názvem: Zklamaná dívka, Píseň pro bojovníka, Žertovná píseň při sklenici dobrého piva* či *Píseň nová o posledním služebníkovi člověka jménem hrobařovi*. U těchto tisků reflektuji jejich výzdobu, tedy to, zda byl použit dřevoryt nebo dřevořez, jeho uměleckou úroveň i vztah k textu, dále nakladatelské a jiné údaje vytištěné ve vybraných knihách a písních a samotný obsah a povahu vyprávěných či zpívaných příběhů.

II. Knihtiskárny v Jindřichově Hradci a historie Landfrasovy tiskárny

V první kapitole se podíváme na historii knihtiskařství v Jindřichově Hradci, od první zmínky o knihaři Haugenhofferovi z počátku 17. století až do roku 1942, kdy se kompletně uzavřela historie tiskárny Landfrasovy. Nejdříve se budu krátce zabývat historií knihtisku na jindřichohradecku a poté i dějinami Landfrasovy rodiny – příchodu Josefa Landfrase do Jindřichova Hradce a jeho odkoupení tiskařského vybavení od Vojtěcha Ignáce Hilgartnera v roce 1797, o tom píše i sám Josef Landfras v Pamětní knize tiskárny. Tato pamětní kniha byla zhotovena s tištěným titulním listem a pětistránkovým úvodem, který Landfras zpracoval před sklonkem své kariéry roku 1823 a nechal jej přivázat jako památku k Pamětní knize. Zde se pokusil vylíčit historii tiskařů v Jindřichově Hradci a historii jeho knihtiskárny, kniha navíc obsahuje i rukopisné záznamy Josefa Landfrase a jeho nástupců o činnosti tiskárny, přijímání učňů a tovaryšů, návštěvy cizích tiskařských tovaryšů apod. a nyní je uložena ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka. Její název zní: *„Verzeichniss aller vom Jahre 1801 in der Stadt Neuhauser Buchdruckerey in die Lehre aufgenommenen, und nach überstandener Lehrzeit orrdentlich freygesprochenen Buchdruckerindividuen, auch aller seit diesem Jahre in Condition gestandenen, und vom Jahre 1823 durchgereisten Buchdrucker = Subjekten mit Benennung ihrer Geburtsorte und Offizienen, wo sie die lesste Zeit conditionirt haben, nebst besonderen Anmerkungen. Verfasst von dem damaligen Besisser dieser Buchdruckerey Joseph Aloys Landfrass. Neuhaus 1823”*²

“V té době byl jsem už usazen v Hradci jako knihařský mistra ženat, měl jsem sice velikou chuť převésti tiskárnu na sebe, ale odrazovaly mne dvě příčiny. Předně nemohl jsem při mém malém získaném jmění pustiti se do tak významné koupě, za druhé nebylo mi neznámo, že mám několik mně nepřejících závistníků, kteří by mne při dražbě buď vysoko vyhnali anebo příliš vysokým přeceněním od koupě odpudili. Moje choť (...), která dostala za věno sice schátralý, ale pro mé řemeslo ještě vždy dosti prostranný dům č. p. 18 a několik set zlatých hotově, pobízela mě vždy víc a víc ke koupi; obrátil jsem se v této záležitosti na veledůst. pána P. Jana de Grootte, velezasloužilého exjesuity, na kupce p. Ignace Maierlechnera, který byl ochoten dražiti za mne. Osud

² MUK, J. K dějinám tiskáren v Jindřichově Hradci zvláště Landfrasovy. In CIKHART, R. *Jihočeský sborník historický* 6. 1. vyd. Tábor, 1933, s. 55

rozhodl pro mne, několik zlatých přihozených převedlo tiskárnu do mého majetku.”³

Představím tedy několik generací jindřichohradecké tiskařské rodiny, jejich práci a přínos pro město v oblasti knihtiskařství a nakladatelství, jejichž zaměření odráželo požadavky tehdejšího čtenáře 19. století, kdy se stávaly gramotnými již široké vrstvy společnosti a tisklo se tak velké množství titulů lidové náboženské, světské zábavné a vzdělávací literatury, které doplňovaly kramářské tisky, různé tiskoviny pro úřady či spolky a později i regionální tituly jako *Ohlas od Nežárky*.⁴ Nemohu také zapomenout zmínit vliv Landfrasů na podobu společenského, kulturního a politického života v Jindřichově Hradci, do kterého se čile zapojovali a organizovali.

³ MUK, J. K dějinám tiskáren v Jindřichově Hradci zvláště Landfrasovy. In CIKHART, R. *Jihočeský sborník historický* 6. 1. vyd. Tábor, 1933, s. 57-58

⁴ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 154. ISSN 2570-6861

II.1. Historie knihtiskáren v Jindřichově Hradci

První zmínky o knihtisku v Jindřichově Hradci pochází z roku 1613, konkrétně o knihaři Kryštofu Haugenhofferovi (jméno Haugenhoffer nacházíme v knize Františka Teplého *Dějiny města Jindřichova Hradce*, naopak Jan Muk v práci *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a starosta* o něm píše jako o Kryštofu Hagendorfovi), který pocházel z Hohenwartu v Bavorsku a v Jindřichově Hradci vytiskl německé vydání oblíbené *Kroniky sedmi mudrců*. Muk dodává, že jeho pobyt v Jindřichově Hradci dokládá zápis z Brna, kam roku 1615 „přišel z Jindř. Hradce“. V 17. století vlastnili tiskárnu v Hradci nejspíš také jezuité, ačkoliv se nedochoval žádný tisk s jejím označením. V 70. letech 17. století pak v Jindřichově Hradci působil tiskař Jan Jaksch, který zde vydal knihu *Securitas evangelica* od J. Partera, signovanou „Novae domi apud Joane Jaksch anno 1674“.⁵ Další zmínka pochází až ze 4. února 1705, kdy byl vrchnostenskou kanceláří se souhlasem magistrátu udělen dekret ke zřízení knihtiskárny Antonínu Herzogovi. Herzog byl však již o devět dní později - 10. února 1705 - donucen předat dekret Karlu Františku Rosenmüllerovi, jenž byl dosazen na popud hraběte Heřmana Jakuba Černína, za kterého se u něj přimluvil Rosenmüllerův bratr s tím, že na rozdíl od dalších zájemců disponuje vlastním tiskařským vybavením. Podle prací historiografa města Františka Teplého se ale Rosenmüller nepohodl s hradeckými jezuity, a tak se knihtiskárna vrátila Herzogovi, ten se nakonec také nepokusil zahájit vlastní činnost a v roce 1711 postoupil koncesi Janu Václavu Svobodovi.⁶ Svoboda měl v tu dobu už bohaté zkušenosti s tímto řemeslem, proto také využil příležitosti zřídit si v Jindřichově Hradci svou druhou tiskárnu. Roku 1712 mu městská rada dala potřebné povolení s podmínkou, že uzavře dohodu s místními knihvazači – že nebude prodávat vázané knihy, na oplátku mu knihvazači Weidenhofer a Titz slíbili, že budou prodávat pouze jeho tisky. Nejstarší tisky Svobody jsou z roku 1713, z počátku šlo většinou o drobné tisky v latině a němčině, později začal na vlastní náklady tisknout české modlitby a poutní písničky, nejstarším dochovaným výtiskem je osmilistová píseň z roku 1716, která se bohužel dochovala pouze v jediném exempláři a neúplná.⁷

⁵ MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec. 1947, s. 3

⁶ VOLF, J. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. 1. vyd. Praha, 1926, s. 119

⁷ PLETZER, K. Nejstarší jindřichohradečtí tiskaři. In PLETZER, K. (ed.) *Jihočeský sborník historický*. České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, 1958, s. 105

Po Svobodovi se v roce 1719 ujal řemesla Jan Bedřich Jakeš, ten navázal na svého předchůdce a dál tiskl drobné tisky a modlitby, pro jezuitské gymnázium začal tisknout roční seznamy žáků a programy žakovských divadelních představení, pro zámek zase příležitostné tisky k různým slavnostem a rodinným oslavám. Náboženské tisky převažovaly, ovšem zajímavější je jeho práce na dvou titulech naučného obsahu, první dílo bylo zeměměřiče Fabiána Svobody a druhé napsal fyzik Josef Ignác Mička o prameni léčivé vody v Táboře. Další prvenství mezi jindřichohradeckými tiskaři mu patří v rozšíření nabídky českých tisků světského obsahu a tisk titulů z různých kronik a rozprávek na antické nebo historické náměty.⁸ Ani on se však nevyhnul problémům s jezuitskou cenzurou, kdy na něj byla roku 1731 předložena zámeckému úřadu stížnost, že bez cenzury vydal tři české písně k svatému Janu Nepomuckému, dle odpovědi úřadu pak první píseň vydal Jakeš ještě ve Vodňanech, odkud přišel do Jindřichova Hradce a ke druhým dvěma se nechce znát. Ještě předtím, v roce 1723, se mu objevila první konkurence v podobě Jana Antonína Schilharta, který se usadil v Pelhřimově, a poté Jana Petra Kyncla, pravděpodobně díky těmto problémům s vrchností i konkurencí a přetrvávajícím finančním problémům prodal Jakeš 1. prosince 1734 tiskárnu Františku Antonínovi Schönsteinovi. I Schönstein tiskl především zakázky pro jezuity a zámeckou vrchnost, ojedinele pro augustiniány v Třeboni, cisterciáky ve Zlaté Koruně a kapucíny z Českých Budějovic, patrně ani jemu knihtiskárna nevynášela příliš velké zisky a podařilo se mu vydat pouze dva tisky, které se dnes nachází ve sbírkách Muzea jindřichohradecka *Tractatlein vom mündlichen Gebet a Geistliche Granatapfel*, a proto ji roku 1737 prodal Františku Petru Hilgartnerovi, kterým končí dlouholeté konkurenční boje mezi jindřichohradeckými tiskaři.⁹

Hilgartner pokračoval v tisku modlitebních knížek, z nich můžeme jmenovat například *Nebeský budiček*, *Hora Kalvarská* či *Rajská růže*, které byly velmi oblíbené, dále se věnoval tisku poutních písniček, modliteb a knížek zábavného čtení, tedy různým historiím a kronikám světského obsahu. Roku 1757 převzal tiskárnu jeho syn Vojtěch Ignác, díky jeho talentu pro tiskařskou práci se v tiskařském a nakladatelském profilu podniku objevila řada titulů lidové modlitební literatury, jako jsou *Nebekliče* a *Rajské zahrady*, lidové zábavné literatury – například *Krejčí z Pekingu*, *Historie o*

⁸ PLETZER, K. Nejstarší jindřichohradečtí tiskaři. In PLETZER, K. (ed.) *Jihočeský sborník historický*. České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, 1958, s. 105-107

⁹ MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec, 1947, s. 5

hraběnce z Brabantu, především ale zvýšil počet titulů kramářských tisků a navíc tiskl česky, německy i latinsky, čímž uspokojoval větší okruh čtenářů.¹⁰ Mimo jiné tiskl různé formuláře, tabulky, učebnice i výuční listy pro vrchnostenské kanceláře, farní úřady, gymnázia v Českých Budějovicích a Jihlavě, řemeslnické cechy a vojsko.¹¹ Po smrti Vojtěcha Ignáce Hilgartnera roku 1795 neměla tiskárna nástupce a šla tedy do prodeje. Muk o konci Hilgartnerovi tiskárny píše, že – navzdory rozvoji místního knihtiskařství – byl nakonec Vojtěch Ignác prací v tiskárně znechucený: „Roku 1781 navázal Hilgartner též styk se Slováký Danielem Bockem a Štěpánem Leškem a patrně pro ně tiskl několik let evangelické knihy, kancionaly, perlinky a katechismy, jež mu však z větší části zůstaly ležet ve skladišti, takže na konec je prodával jako makulaturu.“¹² Kvůli tomu patrně přestal mít zájem o řemeslo, navíc jeho nejmladší syn Ignác, který měl převzít tiskárnu, zemřel chvíli před ním v Plzni, a tak zájem o Hilgartnerovu tiskárnu projevíli pražský knihtiskař Jeřábek a Josef Landfras, jindřichohradecký knihař.

K prodeji tiskárny se dochovalo pouze několik dopisů včetně dopisu Josefa Landfrase ze 14. prosince 1795, v němž vyjadřuje zájem o koupi i s konkrétní finanční nabídkou. Konečná koupě proběhla 14. března 1797.¹³ O převzetí Hilgartnerovy tiskárny Josefem Landfrasem a jeho pokračování ve vydávání lidové literatury se dočteme například v knize *Objevy dneška: Stručné dějiny knihtisku* Marie L. Černé: “V Jindřichově Hradci zvelebil bývalou dílnu Hilgartnerovu Josef Landfras se svým učeným synem. Vydávali vedle populární náboženské literatury také lidovou četbu, často přetisky starších spisů.”¹⁴

¹⁰ PLETZER, K. Jindřichohradečtí tiskaři Hilgartnerové. In PLETZER, K (ed.) *Jihočeský sborník historický*. České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, 1958, s. 179-181

¹¹ Tamtéž, s. 188

¹² MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec, 1947, s. 6

¹³ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 38. ISBN 80-86 227-00-6

¹⁴ ČERNÁ, M. *Objevy dneška: stručné dějiny knihtisku*. 1948. s. 173

II.2. Historie rodiny Landfrasovy a jejich tiskárny

Rodina Landfrasova žila v Jindřichově Hradci již počátkem 18. století, kdy zde působil koželuh Petr Landfras, ten měl se svou druhou ženou Kateřinou Straycherovou šest dětí, mezi nimi Stanislava Landfrase, otce Josefa Jana Landfrase, narozeného 12. listopadu 1734. Stanislav se po roce 1740 odstěhoval do Příbrami, odkud později Josef Jan znovu přišel za prací do Jindřichova Hradce, kde se on a později i jeho syn a vnuci stali významnými jindřichohradeckými tiskaři a občany. *“Landfrasové jako tiskaři, nakladatelé, vydavatelé i organizátoři měli značný vliv na kulturní rozvoj města a jako přední měšťané a komunální politici i na každodenní život jeho obyvatel.”*¹⁵

Josef Jan Landfras se narodil 6. března 1769 v Příbrami, pocházel z jedenácti dětí a v Jindřichově Hradci se usadil jako tovaryš v Hilgartnerově tiskárně, jejíž vybavení později odkoupil. Josef se díky své práci stal váženým hradeckým měšťanem, členem magistrátu, od roku 1821 se stal členem Městské rady a od roku 1822 působil jako velitel jindřichohradeckého spolku ostrostřelců, téhož roku inicioval stavbu budovy Střelnice, která se stala významným kulturním střediskem města, a v roce 1823 se dokonce stal městským radním. První titul, který Josef vydal vlastním nákladem, byl *Malý zlatý nebeklíč* z roku 1796, o kterém pak sám píše v již zmíněné Pamětní knize tiskárny.¹⁶ Josef Landfras se v knize rozepisuje i o velké pohromě jak pro jeho tiskárnu, tak pro celé město – o požáru 19. května 1801, o jehož dopadech na tiskárnu uvedl:

*“Byl to nepopsatelně hrozný bolestný pocit, když jsem třetího dne z blízké vsi Buku, kam jsem s paní a třemi dětmi utekl a tam přístřeší hledal, do města sotva ještě k poznání jsoucího přišel a svůj dům musel zasypaný hledati pod hromadou ssutin, z níž ještě tu a tam malé plaménky, zbytky strašlivě rozzuřeného živlu, vyšlehovaly a mně nové rány působily. Nyní se zdálo, že je rozhodnuto o mém osudu, ani jedinou lžící mi oheň nenechal; nářek mé paní, pláč dětí seslabovaly mého, beztoho soužením a starostmi oslabeného a tím ještě více trdomyslnosti propadlého, ducha, ale důvěra v Nejmocnějšího mne přece vzpřimovala a propůjčila mi tolik síly, abych mohl myslet i zase na potřeby, jak si pomoci.”*¹⁷

¹⁵ FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 152. ISSN 2570-6861

¹⁶ Tamtéž, s. 146 – 147

¹⁷ MUK, J. K dějinám tiskáren v Jindřichově Hradci zvláště Landfrasovy. In CIKHART, R. *Jihočeský sborník historický* 6. 1. vyd. Tábor, 1933, s. 58

A tak díky vlastní píli, pomoci místních a půjčce od zámožných lidí se Josefu Landfrasovi podařilo v listopadu téhož roku uvést do chodu 4 lisy, na kterých nepřetržitě pracoval a vydával vlastním nákladem, díky čemuž se mu brzy podařilo opět dodávat tisky na Moravu, do Rakous, Štýrska, Saska a Slezska. Od roku 1803 začal navíc dostávat zakázky na tisk krajských úředních patentů, cirkulářů, nařízení a vyhlášek, které zprvu tiskl v Táboře, později je do Tábora již jenom zasílal z Jindřichova Hradce. Největší výtěžek plynul z opakovaného vydávání titulů náboženské lidové literatury.¹⁸ Oblibě se těšily také kramářské tisky, kdy Josef tiskl především dobře známé a osvědčené tituly, jako byla *Báseň o tak nazvané krásné a ošklivém zvířeti*, *Historie a hraběti Jindřichovi*, *O Meluzýně*, atd. Snaha vydávat nové tituly od současných autorů, a to nejen náboženských a zábavných, ale též naučných, se objevuje s příchodem Aloise Josefa Landfrase, syna Josefa, ze studií a nástupem do knihtiskárny. Alois díky svému vzdělání, rozhledu a postavení vnášel nové impulzy do kulturního a společenského života v Jindřichově Hradci. V roce 1818 se pokusil o uvedení české divadelní hry a přeložil některé německé literární texty do češtiny.¹⁹ Již od roku 1819 vydává tiskárna několik titulů Jana Hýbla nebo první literární a překladatelské pokusy jindřichohradeckého ředitele hlavní školy Jana Hřebeského. Do roku 1819 se datují i první literární pokusy Aloise Josefa Landfrase, které jsou uvedeny v jeho nekrologu z *Ohlasu od Nežárky* z roku 1875. Díky Aloisovým stykům z Pražské vlastenské družiny Jana Hýbla začala tiskárna s tiskem soudobých českých děl, například v roce 1821 vydala vlastním nákladem první učebnici češtiny pro Němce, která byla napsána premonstrátem vyučujícím v Jindřichově Hradci, Antonínem Liškou. Roku 1825 byla vytištěna první kniha, v jejímž impresu byl uveden jako tiskař již Alois Josef, nikoliv jeho otec Josef Landfras. K předání tiskárny došlo dne 10. ledna 1826 smlouvou o prodeji majetku Josefa a Heleny Landfrasových svému synovi Aloisovi.²⁰

Alois Josef Landfras se narodil v dubnu 1797 a byl nejen knihtiskařem, ale také starostou města Jindřichův Hradec. Pro tiskárnu zajistil dobré obchodní partnery,

¹⁸ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797-1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997, s. 4. ISBN 978-80-901575-4-5

¹⁹ FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 148. ISSN 2570-6861

²⁰ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 40. ISBN 80-86 227-00-6

spolehlivě navázal a udržoval styky s kmenovými autory tiskárny, založil několik filiálek závodu v Táboře, Českých Budějovicích a Pelhřimově a díky zřízení tisku kovorytin a litografického závodu se mu podařilo změnit vzhled jeho tisků. Alois Josef se nejvíce z celého rodu Landfrasů zapsal do historie společenského a politického života v Jindřichově Hradci. Mimo zmíněné práce pro tiskárnu se účastnil organizování kulturních podniků – zřídil ve svém knihkupectví čítárnu a půjčovnu knih, byl spoluzakladatelem Měšťanské besedy, České matice, Českého muzea a dalších organizací, věnoval pozornost i finance divadlu - spoluorganizoval například různá česká divadelní představení i první český bál na Střelnici. Stejně jako jeho otec působil v ostrostřeleckém klubu, dále suploval na gymnáziu, od roku 1826 vykonával funkci místního školního dozorce. Od roku 1841 byl členem městské rady, v roce 1848 působil jako “správní rada” jindřichohradecké národní gardy, jak už bylo zmíněno, 21. července 1851 se stal prvním jindřichohradeckým starostou. Jako starosta se zasloužil především o úpravu a čistotu města – upravil městské sady, dbal o čistotu ulic, které byly denně zametány, o včasný nátěr renesančních a barokních fasád měšťanských domů, atp., dále o podporu školství a kultury a zároveň vybudoval fungující městskou samosprávu, která byla rozhodující pro další vývoj města. Po volbách v roce 1861 však již místo starosty neobhájil, a tak se roku 1862 stal ředitelem Jindřichohradecké spořitelny.²¹

Zajímavostí je, že mezi 1826 – 1828 pracoval v Landfrasově tiskárně Václav Rodomil Kramerius, syn majitele *České expedice* Václava Matěje Krameria, který po smrti svého otce prodal Aloisovi celý sklad *České expedice*, její tiskárna rozprodávala a znovu přetiskovala, zároveň pro tiskárnu napsal řadu povídek lidově zábavné literatury a další přeložil a upravil.²² O Václavu Matěji Krameriovi i jeho synovi se ještě dále zmíním, protože jsou nejen důležitou součástí dějin tiskárny Landfrasovy, ale hlavně jsou jedni z nejvýznamnějších producentů zábavných knih lidového čtení v Čechách. Od 20. let začal závod fungovat v nově přestavěné budově na Balbínově náměstí a ve 30. letech 19. století založil Alois Landfras filiálku a litografický závod v Českých Budějovicích, v Táboře a později i v Pelhřimově; Jindřichův Hradec i přesto zůstal sídlem i hlavním závodem nejspíš z důvodu, že zdejší tiskárna byla spojena s

²¹ FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 148. ISSN 2570-6861

²² VOLF, J. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. 1. vyd. Praha, 1926, s. 119

knihkupectvím, které v Hradci velmi dobře prosperovalo.²³ V roce 1830 vytiskl Alois svou vlastní povídku *Krčma v lese* a uvedl na trh Koydlovo *Krátké naučení o štěpařství* v českém i německém jazyce. Dostával také pravidelné zakázky od městského magistrátu. Tento rozmach pokračoval i ve 40. letech – roku 1844 bylo vyměněno 12 ručních lisů za 3 moderní strojní, za zmínku určitě stojí právě pořízení rychlolisu, který byl schopen za hodinu vytisknout 4000 archů místo běžných 300, ten z jindřichohradecké tiskárny je signován „Leo Müller in Wien 1844“, je označen výrobním číslem 104, a jak poznamenává Běhalová, je tak v České republice ojedinělou technickou památkou.²⁴ V těchto letech začalo vycházet periodikum *Neuhaser Allgemeiner Anzeiger*, které bylo v roce 1848 přejmenováno na *Neuhauser Wochenblatt* a v letech 1854 na *Neuhauser Wochenpost*. V roce 1848 Václav Rodomil Kramerius, pod pseudonymem Karmazýn Nesmut, redaktorsky připravil jedenáct čísel českého humoristického listu *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti*. Kolem tiskárny byl poměrně ustálený okruh autorů, kteří přispívali jak náboženskou a lidovou, tak i odbornou literaturou, byli to již zmínění Jan Hýbl, Jan Hřebeský či Václav Rodomil Kramerius nebo také František Dobromil Kamarýt, Jan Šrámek, František Bohumil Tomsa, Karel Müller, Josef Václav Žák, Josef Procházka a František Studnička, o některých z nich budu psát dál v souvislosti s produkcí světské zábavné literatury Landfrasovy tiskárny.²⁵

Dne 8. září 1858 předal Alois Josef celý závod svému synovi Vilémovi a nejen tiskárnu hradeckou, spolu s tiskárnou mu totiž přenechal dům č. 15, dům č. 40-IV a sklad v Jindřichově Hradci, tiskárnu v Táboře, ale hlavně povinnosti obchodní a rodinné, kdy měl vyplácet své tři sourozence.²⁶ Vilém Antonín Landfras se narodil 9. května 1830 a pocházel ze sedmi dětí, i ten se po vzoru svých předků zúčastnil politického a kulturního života v Jindřichově Hradci a spolu se svým bratrem Jindřichem se věnoval divadlu v ochotnickém souboru Josefa Procházky, ve kterém si zahrál v devíti představeních a pro který přeložil několik veseloher. Později se stal

²³ MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec, 1947, s. 13

²⁴ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797-1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997, s. 4. ISBN 978-80-901575-4-5

²⁵ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 41. ISBN 80-86 227-00-6

²⁶ MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec, 1947, s. 14

důstojníkem ostrostřeleckého sboru, v 50. letech se podílel na založení a činnosti několika jindřichohradeckých spolků a organizací, z nichž můžeme jmenovat například Politický spolek, Měšťanskou besedu, Jindřichohradeckou spořitelnu a Jednotu záložnou, která vznikla v roce 1866, a ve své zahradě při vile na Karlově zřídil kuželník, kde se scházeli jindřichohradečtí “kuloborci”. František Fürbach se ve svém článku zmiňuje o vzpomínkách Ferdinanda Strejčka na tato setkání, která byla pro společenský život přínosná i v odlišných oblastech, než pouze sportovní: “V zahradě Landfrasově na idylických schůzkách kuželkářů vyhranila se časem myšlenka, vydávati pro Hradec zvláštní časopis, jenž po různém rokování nazván *Ohlas od Nežárky a jehož 1. číslo vydáno koncem roku 1871.*”²⁷ Od roku 1870 se stal členem zastupitelstva města, v roce 1873 byl pak zvolen do městské rady a v roce 1876 byl zvolen také do místní školní rady.

Chod podniku pod vedením Viléma dokládá zakládací list z roku 1865, sepsaný při přestavbě některých rodinných objektů Landfrasových po velkém požáru. Vilém zde uvádí, že je knihtiskařem a knihkupcem v Jindřichově Hradci, Táboře, Českých Budějovicích a Pelhřimově. Zmiňuje zde i skutečnost, že v Táboře byl v nájmu u pana Jana Franka, nebo že vedoucím obchodu v Českých Budějovicích byla T. Kaesrová a v Pelhřimově C. Kroupa. Zisky přinášela také spolupráce s příbramským nakladatelem Eugenem Petersonem, který u Landfrase nechal, na vlastní náklad, vytisknout řadu kramářských tisků.²⁸ Největší zisky ale stále plynuly z vydávání náboženské literatury, knížek lidového čtení a velké oblibě se těšily i kalendáře vydávané v 60. letech 19. století a litograficky provedené učebnice pro žáky (slabikáře a početnice). Další práce tiskárny byla zaměřena na region. Dne 7. října 1871 vyšlo první číslo prvního ročníku jindřichohradeckého týdeníku *Ohlas od Nežárky*, tištěného „Rychlotiskem A. Landfrase Syna“. Jeho předchůdce, týdeník *Zvěst od Nežárky*, vyšel v roce 1863, ale ten měl pouze 13 čísel. I přesto, že tiskárna v době vzniku *Zvěsti od Nežárky* patřila již Vilémovi, zasloužil se z velké části o vznik jak tohoto týdeníku, tak i o založení tradice regionálně významnějšího týdeníku *Ohlas od Nežárky*, jeho otec Alois Josef Landfras.²⁹ *Ohlas od*

²⁷ FÜRBACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 149 – 151. ISSN 2570-6861

²⁸ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 41. ISBN 80-86 227-00-6

²⁹ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797-1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v

Nežárky vycházel více než sedmdesát let až do násilného ukončení produkce tiskárny po atentátu na Heydricha. V roce 1878 sepsal Vilém opět zakládací listinu, tentokrát si ale už stěžuje na špatný chod knihtiskařství i skladu a nedostatek peněz mezi lidem. V této době se v tiskárně tiskly především zakázky od jindřichohradeckých institucí (výroční zprávy místních škol, stanovy jindřichohradeckých spolků, učebnice, atp.) a méně se věnovala tisku na vlastní náklad. Konec století se nesl ve znamení oslav stého výročí založení Landfrasovy tiskárny. Při této příležitosti byla tiskárna vyznamenána titulem c. a k. dvorní - to bylo oznámeno dekretem c. a k. Nejvyššího úřadu hofmisterského z 31. července 1899. Jednalo se tehdy o jednu z nejstarších českých tiskáren zachovaných v jednom rodě a o první českou tiskárnu poctěnou tímto titulem. Vilém Alois Landfras zemřel 1. června 1902 a po něm převzal podnik jeho syn Vilém Bohumil.³⁰

Vilém junior se narodil 19. srpna 1865, v otcově podniku pracoval od roku 1885, kdy se snažil přivést podnik k novému rozkvětu, *“k čemuž mohl přispět i výhodný sňatek s dcerou movitého jindřichohradeckého advokáta a městského radního Jana Matouška. (...) Manželé Vilém a Marie Landfrasovi měli pouze jedno dítě, dceru Marii, která se později, ve 30. letech 20. století, ujala rodinného majetku.”*³¹ Po převzetí podniku Vilémem byla značná část jeho práce soustředěna na redakci regionálního listu *Ohlas od Nežárky* a, jak už bylo zvykem, také navázal kontakty s novými kvalitními autory, jako byli například profesor Strejček, Domeček, Gross, Teplý a Roubík. Jak píše Běhalová:

*„Část práce zabezpečil pro tiskárnu také výše zmíněný titul c. a k. dvorní. Vilém dostal mnohá ocenění své tiskařské práce, jmenujme alespoň diplom, jímž papež Pius X. uděluje roku 1909 Vilému zlatou medaili dobrých zásluh, dík hraběte Černína za blahopřání k devadesátým narozeninám v týdeníku Ohlas od Nežárky z Petrohradu v roce 1908 nebo poděkování c. a k. místopředsedelského rady Čišky Vilémovi za vydání slavnostního čísla Ohlasu od Nežárky k císařovým narozeninám roku 1917.”*³²

Jindřichově Hradci, 1997, s. 7. ISBN 978-80-901575-4-5

³⁰ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 42. ISBN 80-86 227-00-6

³¹ FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 152. ISSN 2570-6861

³² BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 42. ISBN 80-86 227-00-6

Vilém od roku 1910 až do své smrti v roce 1931 zastával funkci předsedy Jihočeského Gremia knihtiskařů v Českých Budějovicích. A zvláště pak po roce 1918 věnoval značné úsilí své odborné práci v Gremiu a redakci *Ohlasu od Nežárky*, proto se také značná část kontaktů s autory týkala jejich příspěvků do tohoto týdeníku. Ani on se však nevěnoval pouze práci v tiskárně a v roce 1897 byl zvolen do městského zastupitelstva a městské rady, kde zasedal až do roku 1906. Po Vilémově smrti v červenci 1931 musela tiskárnu převzít jeho manželka Marie s dcerou Marií, provdanou Jiráčkovou. Vilémova manželka Marie byla dne 28. března 1933 zapsána jako nová majitelka firmy A. Landfras Syn.³³ V těchto letech se ale pro Landfrasovu tiskárnu situace znesnadňuje, protože se v Jindřichově Hradci objevuje nová tiskárna Svobodova a od roku 1937 i tiskárna Alexandrova. Marie tak byla nakonec nucena pronajmout tiskárnu Františku Pfauserovi, kdy 30. dubna 1940 podepsali smlouvu o pronájmu, další smlouvou z roku 1942 se pak upravuje situace a tiskárna by byla uzavřena. Oprávněnost tohoto kroku se ukázala hned po výnosu tiskového odboru Ministerstva lidové osvěty, kterým se s okamžitou platností zastavuje vydávání časopisu *Ohlas od Nežárky*. Poslední listiny týkající se Landfrasovy tiskárny jsou z počátku 50. let od Národního podniku jihočeské tiskárny, se týkají vyjasnění majetkových poměrů mezi Landfrasovými a Františkem Pfauserem k vybavení tiskárny a převzetí některých strojů tímto podnikem. Celou historii uzavírá výměr finančního odboru Rady okresního národního výboru v Jindřichově Hradci, podle něhož budova tiskárny přešla do vlastnictví státu.³⁴

³³ FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 152. ISSN 2570-6861

³⁴ BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 43. ISBN 80-86 227-00-6

III. Dřevěné tiskařské štočky, jejich výroba, podoba a využití

Jak jsem již napsala v úvodu, po představení historie knihtiskařů v Jindřichově Hradci, se podíváme na jednotlivé termíny klíčové pro tuto práci, v této kapitole tak představím pojem tiskařský štoček, dřevořez a dřevoryt, jejich vývoj, možnosti použití, atd. Jednou z nejstarších metod výzdoby tištěné knihy je dřevořez a dřevoryt, které byly ještě v 19. století nejlevnějším a nejdostupnějším způsobem výzdoby. Kvalitnější variantou výzdoby tisků byl mědiryt, který ovšem pro své vyšší pořizovací náklady byl používán k výzdobě reprezentativních tisků a odborné literatury. Landfrasova tiskárna využívala, vzhledem k tomu, že hlavní produkcí byla lidová náboženská a zábavná literatura, především levnějšího dřevořezu a dřevorytu. Z Landfrasovy tiskárny pochází pouze čtyři starší mědirytinové desky a několik nových, které byly ryty v 50. letech 19. století. Naopak se dochoval rozsáhlý soubor dřevěných tiskařských štočků, kterých má Muzeum jindřichohradecka ve fondu Tiskařské štočky kolem 1400 kusů. Vzhledem k produkci tiskárny jde nejčastěji o štočky s náboženskou tematikou, poté s motivy vojáků, mláďenců či dívek, využitých ve výtiscích kramářských písní a povídek zábavné lidové literatury. Jedná se o štočky různého stupně řemeslného zpracování, od lidových a domácích až k profesionálně vyhotoveným štočkům, kdy nejstarší jsou z 18. století a nejnovější z druhé poloviny 19. století. V 19. století byla novinkou kovorytina, ty si nechával Alois Josef Landfras zhotovovat ve Vídni, obvykle se jednalo o rytecké zpracování celého titulního listu díla i s frontispisem. Druhou novinkou byla litografie neboli kamenotisk, metoda tisku z plochy, která se hodila především na užitkový tisk, Alois zřídil kamenotisk nejdříve ve své pobočce v Táboře a až v 50. letech v Jindřichově Hradci.³⁵ Protože se budu zabývat pouze nejvyužívanější variantou výzdoby, tedy dřevěnými štočky, vysvětlím nejdříve tento pojem, tedy to, co si pod ním představit, způsob jejich použití, vývoj, rozšíření a různá zpracování - od staršího dřevořezu k novějšímu a vylepšenému dřevorytu a v kontextu k textu představím podobu tiskařských štočků z Muzea jindřichohradecka.

³⁵ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797 – 1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997, s. 12. ISBN 978-80-901575-4-5

III.1. Dřevěný štoček

Štoček je označení pro dřevěnou nebo kovovou tiskovou formu, v užším slova smyslu se může pojem užít pro dřevořez. Dřevěný štoček znali již na konci 6. století v Číně, v Evropě pak sloužil od konce 14. století k potiskování látek, k otiskování na papír a pergamen se začal významně využívat až v 60. letech 15. století, kdy byl z počátku obtiskáván separátně, tedy ne společně s textem, protože společná montáž tiskařského štočku a sazby do kompaktní tiskové sazby se začala používat až od 70. let 15. století. Pro vytvoření štočku existovaly tři postupy – mechanický, chemický a elektrolytický, díky kterým se originální obraz přenesl na dřevěný špalíček, jenž byl určen k tisku z výšky. Nejstarší dřevořezové grafiky rozlišujeme podle formy prezentace na samostané deskotisky (devoční grafika - tedy především svaté obrázky či pověrečné tisky a hrací karty) a na deskotisky spojené do blokové knihy.³⁶ Obstarání štočku bylo poměrně finančně náročné, proto si je často nechávali zhotovit samy spisovatelé pro lepší prezentaci svého díla. Později, když se tiskařské štočky stávaly součástí vybavení tiskáren a se snahou ilustrovat publikace za každou cenu pro jejich vyšší atraktivitu pro čtenáře, stával se z nich obecní majetek, jehož původní význam byl potlačen a zůstala pouze vlastní výtvarná výpověď, dědily se z pokolení na pokolení, půjčovaly se a prodávaly mezi tiskárny, upravovaly se i kopírovaly. V situacích, kdy došlo k tzv. vyčerpání štočku, který nastává cca po 15 000 otiscích, byl štoček “oživován”. Oživování štočků, tedy jejich oprava, probíhala prohlubováním netisknoucích partií, oživování dřevěných štočků bylo poměrně snadné, na rozdíl od těch kovových a levnější než výroba nového, proto můžeme některé motivy reprodukováné na těchto tiskových formách nalézat v různých tiscích až po tři století. Po otisknutí prvního vydání daného tisku se staré štočky používaly k přípravě reedicií anebo překladů jakožto autentický ilustrační materiál. Tiskaři sahalí ke starým zásobám také z důvodu nedostatečného množství domácích kreslířů a řezačů a nemožnosti obstarat si ze zahraničí spolu s textovou předlohou i titulní dřevořez.³⁷

³⁶ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=%C5%A0to%C4%8Dek>>

³⁷ Tamtéž.

III.2. Dřevořez

Dřevořez je pro starší dějiny knihy významná grafická technika tisku z výšky, při níž se kresba reprodukuje pomocí dřevěného špalíku buď z hruškového, třešňového, ořechového nebo jabloňového dřeva pro jemnější řezbu nebo dřeva lipového a topolového pro reprodukci velké předlohy, štoček je vyříznut podélně po kmeni a nejsou tak v řezu patrné letokruhy, ale často je u tisků patrná kresba dřeva. Způsob podélného vyříznutí špalíčku takto ovlivňuje směr a způsob rytí, a to z důvodu, že rytí po létech je jednodušší než proti nim. Na uhlazenou stranu tohoto dřevěného špalíku se předlohová kresba přenášela zrcadlově obráceně za pomoci olůvka nebo inkoustu s použitím pauzovacího papíru nebo zrcadla, tato technika se nazývá liniový dřevořez. Původním postupem je odebírat okolí kresby a vytvářet tak žebrovitě vystupující černou linii pozdějšího tisku, která musí být poměrně silná, aby se zamezilo jejímu prasknutí. “Bílá místa” ilustrace tak grafik snižoval na dřevěném štočku různými tvarovacími noži a dláty, což znemožnilo ulpívání tiskařské barvy na těchto místech, naopak na tisknoucí místa se barva nanášela pomocí tamponu a poté se kresba přenášela na navlhčený papír otiskem ručním nebo provedeným v knihtiskařském lisu. Na počátku tisku dřevěnými štočky byla nabarvená forma obtištěna na ležící papír, to se změnilo asi v druhé čtvrtině 15. století, kdy na ležící formu byl přikládán navlhčený papír, který přejímal barvu tlakem ručního hladítka. Tato technika byla sice dobrá pro výslednou kvalitu obtisku, a proto dovozovala preciznější opracování tisknoucí formy, avšak strana papíru, která byla třená hladítkem, nesla stopy tření a musela zůstat prázdná. Od poloviny 15. století se ujala technologie otisku ležící tiskové formy, na níž působilo plošné tlakové těleso ručního lisu. Tento postup umožňoval potištění papíru z obou stran a navíc prodlužoval životnost štočků na výše zmíněných 15 000 otisků. Nejstarší dřevořezem ilustrovanou knihu – soubor bajek Ulricha Bonera *Der Edelstein* (1461) – vytiskl Albrecht Pfister v Německu a obsahuje 203 obrysových dřevořezů. V Čechách dřevořezové ilustrace poprvé užil tiskař *Pražské bible*, dodnes fragmentárně zachovaného českého překladu Ezopových *Bajek* (Praha? 1488?), na Moravě je nejstarší knihou s dřevořezovými obrazy *Chronica Hungarorum* Johanna Thurócze (Brno 1488), tištěná Konradem Stahelem. 15. století přináší již také první pokusy o barevný dřevořez, ten byl vytvořen tím, že byl při navalování nejprve černě vykryt a poté se se pomocí štětce natřel jednou

či více barvami.³⁸ Voit se zmiňuje o tisku Erharda Ratdolta *Obsequiale Augustense* z roku 1487, který obsahuje čtyřbarevný portrét biskupa Friedricha Hohenzollernského.

“Vznikl postupným soutiskem černého liniového dřevořezu a štoček tónovaných žlutě, červeně a olivově zeleně. V historii knihy se však častěji setkáme pouze s červeně-černým dřevořezem. Po zakrytí černých partií tiskové formy byl nejprve proveden otisk červené barvy a pak s opačným vykrytím otisk černé, která překryla eventuální nepřesnosti. Schopnost tiskaře otisknout tentýž štoček nadvakrát se projevila vždy v kvalitě a přesnosti soutisku barev.”³⁹

Tato metoda přetisku jednoho štočku byla zdokonalena až v 18. století, ovšem všechny metody barevného tisku zvyšují náročnost výroby knihy a tím pak i její výslednou cenu pro čtenáře, proto se více uplatnil tisk černý. Pro barevnou ilustraci byl tak většinou štoček opatřen pouze černou barvou a výsledný obrázek byl ručně kolorován. Počátkem 15. století byl tak vynalezen “dřevořez bílé linie”, jenž spočíval v tom, že se z tiskové plochy štočku odřezává pouze linie kresby, která po nanesení barvy zůstává nedotčená a výsledkem je proto bílá kresba na černém pozadí. Avšak ani tento postup nedokázal zvítězit nad černou kresbou na bílém papíře, ne kvůli své náročnosti (výroba byla velmi snadná), spíše kvůli společenským zvyklostem, kdy je pro lidi přirozenější a příjemnější vnímat černou na bílé, než bílou na černé. V 16. století byl objeven tzv. “dřevořez šerosvitový”, který se výsledným obrázkem přiblížil malbě, efekt spočíval v soutisku několika šrafovaných tiskových forem, kdy “každá z forem nesla adekvátní část kresby a každé pak náležel určitý tónový odstín černé, případně i bílé barvy, akcentující světelné partie. Soutisk se většinou prováděl na tónovaný papír. Působil velmi plasticky a připomínal techniku sépiové kresby.”⁴⁰ Dřevořez si zachoval oblibu po velmi dlouhou dobu, postupně byl koncem 16. století nahrazován především mědirytem, i přesto ale přetrval až do příchodu moderních tiskáren.

³⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=D%C5%99evo%C5%99ez>>

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž.

III.3. Dřevoryt

Faksimilový dřevoryt (neboli xylografii), vyvinul z techniky dřevořezu, který byl užíván k výzdobě knih ještě před vynálezem knihtisku, londýnský kreslíř, ilustrátor a rytec Thomas Bewick, ten poprvé představil dřevoryt na soutěži roku 1771, kterou vypsal londýnská Umělecká společnost (soutěž o nejdokonalejší původní dřevořez). Mistři dřevorytu se pak stali jeho nástupci William Harvey, Thomas Stothard, ad., v Paříži to byl například Charles Thompson, Honoré Daumier a Gustav Doré a v Německu Friedrich Wilhelm Gubitz. Čechy byly poněkud ve zpoždění s používáním dřevorytových štočků kvůli upadajícímu domácímu knihtiskařství mezi 18. a 19. stoletím, proto se zde dřevoryt objevuje až kolem roku 1830, kdy jej zavedli němečtí dřevorytci Mohrmann a Hoffmann, v jejich dílně se vyučil první český dřevorytec Ferdinand Ziebiker.⁴¹ Ve 40. letech 19. století v Praze se objevuje jako první tiskárna synů Bohumila Haase st., která se dřevorytem začala zabývat. Druhou významnou tiskárnou, která se soustavně věnovala dřevorytu, byla Medauova tiskárna v Litoměřicích. Jak ale píše Voit, do poloviny 19. století čeští rytci nebyli dostatečně kvalifikovaní, a tak většinu českých kresebných předloh zpracovávali rytci v Německu.⁴² Pro časopisy *Zlatá Praha*, *Květy* a *Světозor* vytvářeli dřevoryty F. Bartel, V. Mára, J. Šimáně, J. Patočka a další. Alois Řeháček založil v Praze vlastní dřevorytecký ústav, kde kromě dřevořezů pro různé časopisy vznikly i dřevořezy pro *Kroniku Českomoravskou* od Karla Vladislava Zapy. K mladší generaci dřevorytců patřil Jan Vilím, který si v roce 1886 založil dřevorytecký závod, a jeho dřevoryty můžeme nalézt v knihách jako *Čechy* Jana Otty nebo v některých svazcích *Švandy dudáka*. Z jeho dřevoryteckého závodu se později stala, za pomoci právě Jana Otty a J. R. Vilímka, Česká grafická společnost.⁴³

Dřevěné špalíky pro dřevoryt jsou často ze zimostřezového nebo hruškového dřeva a jejich pevnost při opracování i v tiskařském lisu je srovnatelná s ocelorytem a zaručuje tak lepší kvalitu otisku a delší životnost samotného štočku, díky pomalejšímu

⁴¹ BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, s. 340. ISBN 80-7038-131-0

⁴² VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=D%C5%99evoryt>>

⁴³ BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, s. 340. ISBN 80-7038-131-0

vyčerpání vrytého reliéfu. Špalíčky se vyřezávají napříč z kmene a na řezu jsou tak zřejmé letokruhy – na rozdíl od špalíčků využívaných k dřevořezu, které jsou vyřezávány podélně a v celku, štoček má pak podobu šachovnicově sklížených špalíčků. Protože je práce na dřevořezu kvůli použitému tvrdému dřevu komplikovanější, odstraňují se netisknoucí místa z vyhlazeného povrchu speciálními tenkými mědiryteckými nebo také xylografickými rydly, zhotovenými ze zakalené oceli, ty oproti řezačským nožům a dlátům dovoluují vytvářet jemné obrysové čáry perokresebné předlohy, proto dřevoryt umožňuje bohatší modelaci a stínování obrazu a stal se tak v 19. století jedním z hojně využívaných prostředků k reprodukci uměleckých děl. První dřevoryty byly negativy, to znamená, že z černého podkladu vystupují bílé linie. Faksimilový dřevoryt se provádí černou linií na bílém pozadí nebo bílou na černém pozadí. Další technikou je tónový dřevoryt, který je tvořen rytinou s odstupňovanými polotóny, které vznikají z proměnlivě husté sítě protínaných šrafur a napodobují tak lavírovanou kresbu, jinak řečeno otisk zachycuje půltóny lavírované kresby systémem rovnoběžných čar.⁴⁴ Stejně jako liniový a barevný dřevořez je možné kombinovat i faksimilový a tónový dřevoryt, kdy lze použitím několika tiskových forem, na nichž jsou půltóny provedeny odstupňovaným šrafováním, vytvořit šerosvitový obrázek. Tzv. „chromoxylografie“, tedy barevný dřevoryt vznikal analogicky s barevnou litografií soutiskem několika různě nabarvených desek a pomohla výše zmíněnému rozšíření reprodukování uměleckých děl.⁴⁵ Téměř současně s dřevorytem je využívána k výzdobě knih i litografie a oceloryt, ty však měly tu nevýhodu, že je oproti dřevěným štočkům nebylo možné otiskovat současně s kovovou sazbou. V 2. polovině 19. století pak vzniká „fotoxylografie“, to je technika, kdy se přenáší obraz na plochu štočku fotomechanicky a následné rytí se provádí pomocí stužkových rydel a čárkovačích ryteckých strojků, ovšem panuje názor, že tento způsob výroby již ztrácí umělecký charakter. A je to právě dřevoryt, který se ve 20. letech stal, z techniky dříve využívané k ilustraci knih, technikou původní umělecké grafiky a toto místo si drží dodnes.⁴⁶

⁴⁴ BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, s. 340. ISBN 80-7038-131-0

⁴⁵ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=D%C5%99evoryt>>

⁴⁶ BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, s. 340, 343. ISBN 80-7038-131-0

IV. Kramářské písně a knížky lidového čtení

V následujících dvou podkapitolách budu věnovat pozornost vzniku a vývoji světských kramářských písní a knih lidového čtení, kde se zaměřím především na užší významovou rovinu tohoto termínu a tedy na knihy zábavné, které jsou často bohatě ilustrované různými dřevořezy a dřevoryty. Obě formy tisků určené pro obyčejný lid rychle reagovaly na změny ve čtenářských preferencích, nebo – jako u tisků kramářských – na měnící se oblast zájmů lidí, kteří díky rozšiřující se gramotnosti stále více dychtili po senzačních nebo humorných událostech a již je tolik nezajímaly zprávy, které se jich přímo dotýkaly. Kramářské písničky se tak dostaly od prezentace politických a válečných témat k líčení událostí, jako jsou přírodní pohromy, vztahy mezi čeládkou a panstvem, vztahy mezi muži a ženami nebo dokonce boj o rovnoprávnost žen. Eva Ryšavá ke kramářským písním a jejich produkci v Landfrasově tiskárně ve svém článku „K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny“ uvádí:

„Formou písně se nenásilně budilo a upevňovalo národní vědomí a příslušnost k českému národu, kultivoval se český jazyk a společenský život. V drobných a laciných kramářských tiscích pronikla česká literatura i tam, kam by se nákladná kniha nikdy nedostala. Landfrasova tiskárna se tak řadí díky svým majitelům k předním obrozenským institucím, které uváděly nové myšlenky a ideje do života.“⁴⁷

V kontextu obecného vývoje kramářských písní a knih lidového čtení v zahraničí a v Čechách, představím produkci těchto tisků z Landfrasovy tiskárny, které směle doplňovaly množství tisků náboženské a modlitební literatury. Ve třetí podkapitole se pak podíváme na vznik, metody výzdoby a značení různých tisků z Landfrasovy tiskárny a na nakladatelskou činnost této tiskařské rodiny, která pravděpodobně započala ještě před koupí Hilgartnerovy knihtiskárny Josefem Landfrasem.

⁴⁷ RYŠAVÁ, E. K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 60. ISBN 80-86 227-00-6

IV.1. Kramářské písně

Kramářské, nebo také jarmareční, písně jsou dnes považovány za významné kulturně-historické dokumenty, jsou to zprávy o dějinných událostech, svědectví o zvycích a mravech, o proměnách módy a společenského života, pohromách způsobených nemocemi či lidskou zlobou, jejichž největší rozvoj probíhal během 17. – 19. století. Kramářské písně už od počátků svého vzniku citlivě reagovaly na tradice, tužby, zájmy a náboženské představy širokých vrstev obyvatel, proto obsahují reakci na vše, co zrovna v dané době hýbalo společností – od válek, přírodních pohrom, nových vynálezů, objevů a prezentaci exotických zvířat, až po vyličení zázraků, zločinů a milostného života. Lze na nich dobře sledovat vývoj a změny lidské mentality, co lidi zajímalo nebo zaujalo, ale také jak se rozšiřoval zájem o různé typy tiskovin s růstem gramotnosti lidí (dříve měli zájem jenom o věci, které se jich přímo dotýkaly, později přišla již pouhá zvědavost a senzacechtivost).⁴⁸ Poznáváme z nich, jak lidé prožívali lásku či trápení, jak si představovali exotická zvířata a daleké krajiny, jak se oblékali, jak byli zbožní nebo pověřiví, čemu a v co věřili, čemu se smáli, i to, jak se v sociálním útlaku například během válek utěšovali vtípem a satirou.⁴⁹ Za nejhodnotnější kramářské písně dnes bývají považovány ty, které zaujaly i pozdější národopisce a literární a hudební historiky, tedy ty plné vroucího citu a lidové básnické naivity, které nebyly mířeny proti vrchnosti či panovníkovi, proti církvi nebo jinak nepodněcovaly revoluce a boje.⁵⁰

Jejich vznik je těžké datovat, Josef V. Scheybal píše, že jejich předchůdcem byla veršovaná, zpěvnou formou přednášená zpráva o dějinných i současných událostech, tyto zpěvy nalézáme již ve starověku a středověku, kdy měly nabádat člověka k boji, vychovávaly v něm pevné kmenové nebo národní cítění a často mu také poskytovaly jediný zdroj dějinných a mytologických vědomostí.⁵¹ Podle Novotného má kramářská píseň základ již na počátku písemnictví, v české písni 14. a 15. století a v tištěném zpravodajství, vývoj kramářské písně nám tak pomáhají sledovat básnické skladby

⁴⁸ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 42. ISBN 80-7031-624-1

⁴⁹ NOVOTNÝ, M. *Špalíček jarmarečních písniček*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 254.

⁵⁰ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 42. ISBN 80-7031-624-1

⁵¹ Tamtéž, s. 9

českého písemnictví, které se zabývají časovými událostmi. Na přelomu 15. a 16. století byla kramářská píseň vydávána jako zvláštní forma letákové literatury, její největší rozšíření přišlo s vynálezem Gutenbergova objevu – knihtisku, to je pro ni také charakteristické, protože na rozdíl od lidových písní, které se díky tomu, že byly krátké a zpěvné, předávaly poslechem nebo zápisem, tak písně jarmareční se šířily výhradně knihtiskem, a proto byly zpracovávány do větších, složitějších útvarů. Vedle dopisového letáku o různých událostech, z nich se potom vyvinul periodický tisk, zachovala si písně forma tištěné zprávy největší houževnatost, totiž všechny polemické, satirické, propagandistické či karikaturistické letáky vycházely především v období válek a revolucí, kdežto kramářská písně byly nabízeny neustále a staly se tak skutečně lidovými novinami.⁵² Ačkoliv jsou známé kramářské písně například z Německa, Polska či Ruska, překonávají je české písně jak počtem vydání - Voit píše o více než 40.000 vydání – tak rozmanitostí námětů. Díky plnému pochopení výhod knihtisku, jeho významného propagandistického a informativního významu, se tiskařské řemeslo rozmohlo natolik, že tiskaři byli schopni rozšiřovat nejen staré dějiny, ale i aktuální zprávy. Zde také leží těžiště kramářského zpravodajství – ve zprávách aktuálních nebo aktualizovaných.

První jarmareční skladby mají často ráz pamfletů a persifláží, tyto nebyly ještě tištěné a měly často satirický nebo jinak zesměšňující a urážející obsah, po vynálezu knihtisku vzniká vedle letáků s prozaickými texty i letáková literatura omezující se pouze na obraz nebo na báseň či píseň. U mnoha letáků se tyto složky doplňovaly, ale už v 15. století lze vidět rozvoj letáků portrétních, mravoličných a karikaturistických, tedy obrazové a humoristické jednolisty a časopisy a na druhé straně vývoj básnického a písněového letáku, ze kterého se stal dnes již známý typ kramářské písně. Autory těchto skladeb byli často různí humanističtí učenci a básníci, kněží, recitátoři, zpěváci, ale i nezaměstnaní vojáci nebo členové meistersängerských cechů. Písně pak prodávali sami tiskaři, nebo postoupili náklad chudým zpěvákům a kolportérům, kteří je poté prodávali na rušných ulicích a na tržnicích.⁵³ Píseň byla oblíbená pro svou jednoduchou a výstižnou formu jak pro letákový tisk, tak i pro lidové vrstvy, zvyklé z kostelů a lidových slavností na zpěv, proto nejprve vycházely staré náboženské písně, legendy

⁵² SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 13. ISBN 80-7031-624-1

⁵³ Tamtéž, s. 17-18

nebo hrdinské balady, později začalo vznikat válečné zpravodajství o tureckých válkách, náboženských bojích, německé selské válce, šmalkaldské válce, ad. a politické zpravodajství o korunovacích, vjezdech na nepřátelská území nebo různých slavnostech na panském dvoře, kde nalzáme jak skladby mířené proticírkevně nebo protipanovnický, nebo naopak oslavné písně a tirády, tak i pouhé suché referování o události. Později bylo vytvořeno zpravodajství senzační, které se věnovalo tématům jako objevení a cesty do Nového světa a zprávám o průtržích mračen, bouřích, zemětřeseních, kometách, pověrečné vykládání těchto přírodních úkazů, ale také o vraždách a popravách nebo o lidských i zvířecích zrůdách.⁵⁴ V Čechách se tento druh tištěných zpráv poprvé objevuje v roce 1526 v podobě dvojice písní „o nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národa tureckého učiněné a o smrti velmi smutné žalostivé slavné paměti krále Ludvíka jeho milosti“, zde sice ještě nalzáme notový štoček, navíc ale na titulním listě čteme „písničky tyto pro památku takového pána udělány sú obecnými notami“, jak uvidíme dále, stane se uvedení této informace pro kramářskou píseň charakteristické.⁵⁵ Vzniku kramářské písně je spojen s přetiskováním starých hrdinských eposů, balad, náboženských legend a kostelních zpěvů, u nás se přetiskovaly hlavně písně o sultánově dceři, o ovčákovi v Lužnici, o Mageloně, Jenovefě nebo o doktoru Faustovi.

Jak už jsem zmínila, první kramářské písně se věnovaly především válečným a politickým událostem, od 2. poloviny 16. století stále častěji vznikaly písně senzační a moralizující, které byly nejvíce oblíbené v Německu a Rakousku. Moralistní písně se udržely přes celé 16. století až do století 19., poté přerostly do repertoárů moderních kabaretů. Často mají náboženský nebo satirický ráz, témata pak bývá vzájemný poměr muže a ženy – hašteřivé, lakotné, vládychtivé, nevěrné a parádivé ženy nebo suroví, opilí a karbaniví muži, dále poměr čeládky k panstvu, bezuzdné veselice sedláků na slavnostech, módní výstřelky, útoky na kněžstvo, nářky na nezdárné děti nebo třeba boj žen o kalhoty. Třicetiletá válka přinesla další témata, jako třeba nářky sedláků nad zničenými majetky, dialogy mezi sedlákem a lancknechtem či o králi Fridrichu Falckém, v této době vidíme prudký nárůst novinářského zpravodajství i posměšných,

⁵⁴ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 16-17. ISBN 80-7031-624-1

⁵⁵ Tamtéž, s. 19

karikaturistických a písňových letáků.⁵⁶ Od 20. let 17. století se objevují písně psané kazateli a karateli, poznamenané silnou moralistní tendencí, líčící zázraky, zločiny a jejich tresty či příkladné životy svatých. V kramářské písni náboženské, která podle Voita tvoří téměř 60% kramářské zpěvní produkce, jsou vyličený náměty jako smrt, boží tresty a věčný život.⁵⁷ To je dané tím, že po roce 1620 je ze země vykázána spousta obyvatel městského stavu, proto klesá ideová i obsahová úroveň novin – české zpravodajství se totiž omezuje na lidové vrstvy a tedy na písňovou formu novin, která je obyčejným lidem bližší, také cenzura měla na novinářství velký dopad. Zde podle Scheybala sledujeme zrod nové české kramářské písně, poznamenané barokním protireformačním duchem, kdy se vydávají zprávy o různých zázracích, písně o bohaprázdných luteránech, o rouhačích trestaných od boha, o bezbožných a marnotratných synech, dále vznikají dlouhé slzavé balady o nešťastných rodinách, které v krutých válečných dobách zachránila víra v boha, legendy o vzorném životě světců, například o Jakubovi, Jenovéfě, Isidorovi, ad., písně o Ježíši, o poutních a křestních patronech, jako je sv. Josef, sv. Anna nebo Panna Marie, písně k svatému růženci, sv. Salvátorovi, k sv. Janu Nepomuckému i sv. Václavu, písně o potopě světa, o posledním soudu nebo o duších v očistci. Ačkoliv toto byly často staré legendy a písně, které byly mnohokrát přetiskované, nacházíme u nich snahu o znovu-oživení a u názvu se můžeme dočíst: „píseň nová“, „v nově upravená“, „nová píseň pobožná“, atp.⁵⁸

V 18. století se v poutnické písni objevuje ještě mariánská tematika a svatojánský kult. V období rokoka, tedy v průběhu 18. století, zaznamenává jarmareční píseň největší rozkvět, náboženská a zpravodajská funkce jsou nahrazeny funkcí zábavnou a objevuje se například píseň anakreontská, oslavující ženy, víno a zpěv nebo píseň se svatební, milostnou či rodinnou tematikou, historická píseň, kritika módy, ad. Ve 20. letech 18. století jsou vytvářeny čarodějnické písně jako ohlasy soudobých protijezuitských pamfletů, stále je ale kladen důraz na časovou píseň.⁵⁹ Tak tedy v

⁵⁶ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 44-45. ISBN 80-7031-624-1

⁵⁷ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kram%C3%A1%C5%99sk%C3%A1_p%C3%ADse%C5%88>

⁵⁸ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 47. ISBN 80-7031-624-1

⁵⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kram%C3%A1%C5%99sk%C3%A1_p%C3%ADse%C5%88>

mravoličné písní 18. století, která je stále silně nábožensky podbarvena, nacházíme stýskavé zpěvy o falešných ženách a podřízených mužích, o manželství, o nezdárných dětech, o zkažených mravech mládeže, o zlých a hrubých mužích, o hazardu, o ubohých sedlácích, občas i humoristické zpěvy jako například „O děvčatech, která se ten rok nemohla vdátí“ nebo „Falešným milenkám k napravení“. S tím souvisel rozvoj široké skupiny písní milostných ve 2. polovině 18. století, jejich nejčastějším tématem byla nešťastná láska způsobená nestálostí, nevěrou, „ošemetností“, smrtí, nebo také nepřízní rodičů (tyto písně se pak objevují po celé 19. století, kdy některé z nich byly transformovány v obsáhlé balady plné hněvu, pomsty, sebevražd a ostrých výčitek rodičům). V popředí jsou stále vojenské písně, jejich témata se ovšem přizpůsobila požadavkům a zájmu čtenářů a vznikají oblíbená loučení vojáka s milenkou, rodinou nebo přáteli. Vydávají se písně revoluční a protifeudální, kdy sedlák lamentuje nad robotou a svými pány, ale také písně, kde lze sledovat zájem lidí jak o události politické, tak i hospodářské, společenské a kulturní – o přinesení brambor do Evropy, o katastrofálních hladomorech, o loterii, řepě, kořalce, atd. 19. století se pak neslo v duchu písní revolučních, národních a sociálních a k písním o senzacích (povodně, požáry, mory) přibyly písně o důlních neštěstích, ze kterých se stal samostatný typ kramářské písně.⁶⁰

Ve světských kramářských tiscích Landfrasovy tiskárny nalézáme písně popisující události všedního života od narození přes dospělost, až ke stáří a smrti, častými tématy byla nešťastná láska a s tím spojená nevěra, manželství, holdování alkoholu, humorné události související s rodinným životem, kriminální činy, katastrofy nebo také zázraky. Koncem 19. století se objevují i písně odrážející život středních vrstev maloměsta.⁶¹ Řada těchto písní je otištěna ve sborníku, kterým se více zabývá Eva Ryšavá v článku „K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny“, zde porovnává sborník Josefa Bojislava Pichla *Společenský zpěvník český*, který vyšel roku 1851 v Praze a sborník Aloise Josefa Landfrase *Sbírka 118te světských písní k obveselení vlastenské mládeži* vydaný v Táboře v roce 1845.⁶² Právě Landfrasův sborník

⁶⁰ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 47-48. ISBN 80-7031-624-1

⁶¹ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 165. ISSN 2570-6861

⁶² RYŠAVÁ, E. K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci,

vycházel vstříc vzrůstající oblíbenosti společenského zpěvu a mimo písně vlastní produkce, obsahuje i ty, které v tiscích z Landfrasovy tiskárny dosud nebyly zachyceny. Náměty jsou pouze světské a navzdory názvu "vlastenské" obsahuje toto téma pouze píseň *V Čechách, tam já jsem zrozená* od Františka Jaroslava Vacka-Kamenického, autoři sami ovšem ve zpěvníku uvedeni nejsou. Zaměření na světské písně umožňuje poznat písňový repertoár převážně venkovského publika, protože obsahuje především kramářské písně, které byly ve své době nejoblíbenější. Většina písní ze Sbírký je lyrická s motivy nešťastné a nevěrné lásky a dokládá tak vzrůstající podíl lyriky v české kramářské tvorbě 19. století a postupně převažující zábavnou funkci nad funkcí zpravodajskou. Takové zaměření vyhovovalo spíše zpěvu soukromému, čímž se změnil způsob rozšiřování těchto písní, které se z prostředí rušných trhů a přednesu při obrazových tabulích soustředilo na individuální podomní prodej nebo prodej ve stáncích a knihkupectvích. Účast Aloise Josefa Landfrase na výběru kramářských písní dokládá také 16 zlidovělých skladeb, v nichž jsou zastoupeny jak staré skladby zakotvené v kramářské tradici jako *Ach jak bělo, všecko se zde směje, Krásné děvčátko šlo smutně, Nablízce za městem, tam spatříš hrob* a nebo *Po půlnoci, dřív než kohout hodinu ranní zpíval*, tak i texty mladší, především od obrozenských spisovatelů. Alois Josef použil básně, které byly poprvé otištěny v Zieglerově časopise *Dobroslav* a zároveň i ty, které jinde než v tomto *Sborníku 118te světských písní k obveselení vlastenské mládeži* nenajdeme – příkladem může být třeba báseň *Jablíčka z Dobroslava*, jejímž skutečným autorem je Jan Sudiprav Rettig. Z *Dobroslava* z roku 1829 otiskl například básně *Na děvčata* od Karla Sudimíra Šnajdra, *Toužebnost* Josefa Kamarýta a *Zastaveničko* od Miloty Zdirada Poláka a, ačkoliv byly blízké lidové poezii, nevyskytují se již v žádné jiné produkci jak z Landfrasovy tiskárny, tak ani z žádné jiné tiskárny. Tisk *Sborníku* je anonymní, jméno sestavovatele uvedeno není a zpěvník neobsahuje ani předmluvu a ani jiné doplňující údaje. Přesto patří k prvním velkým, vzácně zachovaným zpěvníkům předbřeznové doby a zároveň jakoby uzavírá etapu dominantního postavení kramářské písně v lidovém zpěvu, kdy od roku 1848 vycházejí zpěvníky spíše společenské, které byly charakteristické pro měšťanskou kulturu.⁶³ Landfrasův zpěvník, na rozdíl od

1998, s. 58. ISBN 80-86 227-00-6

⁶³ RYŠAVÁ, E. K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 58-60. ISBN 80-86 227-00-6

zpěvníku Josefa Bojislava Pichla, obsahuje lidové písně přetvořené kramářskými autory v daleko větší útvary, často mechanicky spojující jednotlivé lidové texty. Ryšavá uvádí příklad:

„Píseň Loučení má u Pichla 4 sloky, u Landfrase však 15 slok a mění se v loučení mládence odcházejícího na vojnu. Shodných písní je ostatně u obou zpěvníků velmi málo - lidové písně pouze tři a šest písní zlidovělých. Výrazný podíl mají v Pichlově sborníku písně vlastenecké - 32 textů, politické jsou omezeny cenzurou počínajících 50. let. Pichl naopak zcela opomíjí písně kramářské, které byly v širokých lidových vrstvách pevně zakotveny. Například v Landfrasově zpěvníku nacházíme milostnou píseň Dobrou noc, dobrou noc, milko má, kde kramářský autor použil formy zastavenička, oblíbené v tehdejší sentimentální lyrice.”⁶⁴

Co se podoby kramářských tisků týká, velkou změnu v jejich zpracování přineslo období modlitebních knih, traktátů a příručních kancionálů, díky kterým se její formát snížil na čtvercovou dvanáctku, ten bývá pro jarmareční píseň považován za typický. Zprvu se oktáv i duodez vyskytují vedle sebe, nakonec však zvítězil malý špalíčkový formát, v 60. letech 19. století se jejich formát opět zvyšuje na osmerku, výjimkou nejsou ani jednolisté projevy, navíc začíná být používáno latinské písmo namísto původního švabachu a zdomácnělý dřevoryt je nahrazen kovovým štočkem. I přes to se změny v kramářské písni týkaly většinou námětu, nikoli formy vydání nebo změny literárního postupu. Proměny v námětu pak zasáhly především světské tisky, protože ustálený pobožný život nepřinášel příliš změn, o to jsou náboženské tisky námětově chudší. V 19. století existuje samostatný typ kramářské písně, který je dnes označován jako “popis”, pro ten je typická dvoudílná forma skládající se z prozaického vylíčení události a z připojené písně, většina těchto popisů byla překládána a adaptována z německého jazyka. 1. polovina 19. století přináší píseň lyrickou, která je charakteristická pro české prostředí a tzv. “míchanci”, to je osobitý projev moralistního, až satirického básnictví, které se výrazově blíží epigramu.⁶⁵ V 2. polovině 19. století se ještě objevuje parodování žánru, avšak na konci 19. století došlo k úpadku kramářské

⁶⁴ RYŠAVÁ, E. K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 59. ISBN 80-86 227-00-6

⁶⁵ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kram%C3%A1l%C5%99sk%C3%A1_p%C3%ADse%C5%88>

písňe, k tomu přispěly změny v organizaci společenského života, především pak zvyšující se vzdělanost lidí a rozvoj časopisů a novin. Podle Novotného je typickým znakem pro kramářské písňe jejich složení ze čtyř listů nebo často pouze dvojlistu, ojediněle se setkáváme s písňemi, které mají podobu drobných kancionálů.⁶⁶ Každý výtisk obsahuje většinou jen jednu skladbu. Titul těchto písňi je v hlavní části tvořen obecně, se záměrným stereotypem a snahou po expresivním vyjádření, některé nadpisy dokonce přebírají ustálené formulace novinových letáků, čteme tak zde například: „novina jistá a pravdivá“, „písň žalostivá“ nebo „písň nová“, za kterým následuje nekonečný, mnohomluvný podtitul vypovídající o tématu písňe. Sazba je tvořena většinou staršími štočky se švabachem a bez korektur, protože antikva se začala používat až v polovině 19. století. Na titulní straně často nacházíme již zmíněný dřevoryt objevující se v 19. století, nebo starší dřevořez – vinětu nebo malý narativní obrázek, který měl spíše funkci reklamní, než ilustrační, a dříve zvyšoval, spolu se snadno zapamatovatelným rýmem, srozumitelnost a zajímavost letáku pro ještě negramotné vrstvy.⁶⁷ Štoček většinou pocházel z dědictví po předchůdci nebo z dílny lidového řezbáře, proto je obrázek jednoduchý, schématický, až naivní a nacházíme zde stále podobné motivy pokračující v kontinuitě a tradici výzdoby kramářských písňi, asi jedinými dalšími ozdobnými prvky je módní rokokový dekor. Na titulním listu najdeme i údaj o tom kým, kdy a kde byla písň vytištěna, ovšem bylo obvyklé, že se proti identifikaci patisku (ten napomohl rozšíření kramářských písňi) a proti cenzurním opatřením tvořila buď falešná impresá, která nesprávně uváděla místa a datace tisku, nebo nebyla tiskárna uvedena vůbec.⁶⁸ Také autor uváděn nebývá, pokud už zmíněn je, bývá jeho jméno buď nic-neřikající nebo je pouze nějak humorně naznačen (například: Tuto písň skládali jistí dva mládenci, jež panny milovali v Praze a také v Hradci). Před samotnou písňi pak často nalezneme údaj o tom, jak lze písň zpívat - je to jakási náhražka za notovou přílohu, tisk not byl totiž poměrně složitý, a proto jej nahradilo použití údaje jako: zpívá se známou notou, zpívá se obecnou notou, zpívá se povědomou notou, zpívá se smutnou notou, má trubačskou notu, zpívá se jako..., apod. Tyto byly prodávány na trzích, poutích nebo na ulici potulnými obchodníky a jejich

⁶⁶ NOVOTNÝ, M. *Špalíček jarmarečních písniček*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 206.

⁶⁷ SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990, s. 17. ISBN 80-7031-624-1

⁶⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kram%C3%A1%C5%99sk%C3%A1_p%C3%ADse%C5%88>

prodej probíhal formou divadla jednoho herce s předzpěvováním, někdy i s tabulí s obrázky pro lepší demonstraci. Kramářské písničky, které obsahovaly pouze vlastní text bez úvodní apostrofy, byly prodávány spíše podomním prodejem. Obě formy prodeje zakázal dvorský dekret z roku 1795 a Řád pro knihkupce a antikváře z roku 1806, tím prodej nasměroval do tehdejších knihkupectví, z nichž jedno z nejvýznamnějších, i pro Landfrasovu tiskárnu, byla Krameriova Česká expedice.

Co se týká slovesné stránky skladeb, jsou často neumělé, kostrbaté, chybí v nich slabiky i celé verše a jejich rýmy nejsou tak zvučné a melodické, ale naproti tomu obsahují skladebné finesy, nápad a pointu. Také jejich typografická kvalita není příliš vysoká kvůli rychlosti jejich výroby a prodejní ceně, přesto pro svou oblíbenost ovlivňovaly i umělou literaturu – to můžeme sledovat například v tvorbě Františka Ladislava Čelakovského, Václava Hanky, Šebastiána Hněvkovského, ad. V Čechách zajišťovalo výrobu kramářských písni od 40. let 17. století až do století 19. pravděpodobně více než 200 tiskáren s předpokládaným nákladem až 1000 kusů u jednoho titulu a výrobci často byli zároveň nakladateli, redaktory a upravovateli písniček.⁶⁹ Jak píše Novotný:

“Jarmareční tvorba písňová byla zajisté jenom neoficiální, pokoutní, odpadková, ale přesto pro uchování českého slova a českého citění byla to literatura stejně významná jako Dalimil, Hájek, Komenský nebo Čelakovský. Ba mnohdy ještě důležitější, protože působila na prostý lid, na základ národa, i v obdobích, kdy umělé písemnictví bylo vyhrazeno jen společenským třídám vzdělaným a šlechtě, a působila naň ve vlnách neustávajících, stále nových a nových, a v záplavách tak mocných, že živelně uchvacovaly a strhovaly.”⁷⁰

⁶⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kram%C3%A1%C5%99sk%C3%A1_p%C3%ADse%C5%88>

⁷⁰ NOVOTNÝ, M. *Špalíček jarmarečních písniček*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 251.

IV.2. Knížky lidového čtení

Nejprve bych ráda zmínila, že pojem “knížky lidového čtení” je poměrně široký, proto například u Voita⁷¹ nacházíme rozdělení na širší a užší významovou rovinu. Charakterizují tedy obě tyto významové roviny, avšak v mém pátrání ke knížkám lidového čtení z Landfrasovy tiskárny se zaměřím na užší významovou rovinu, která reflektuje drobné zábavné tisky – povídky – označované jako “historie” a “kroniky” z 15. - 19. století, půjde pak především o historii o šašku Eylenspiglovi, Tristana a Isoldu nebo Hacafírka Václava Rodomila Krameria, které představím v poslední kapitole.

Nejdřív tedy obecně, jako knížky lidového čtení dnes chápeme drobné tisky, literaturu zaměřenou na zábavu, výchovu a poučení neširších čtenářských vrstev jak ve městě, tak na venkově. Použitý jazyk a forma vydání byly voleny s ohledem na nižší vzdělanost i omezené finanční možnosti obyčejných lidí k nákupu knih, proto také nakladatelé a tiskaři příliš neinvestovali například do papíru, sazby nebo vazby a ani do štočků, ty totiž putovaly mezi tiskárnami klidně i několik staletí, a tak se jako textové ilustrace využívaly i štočky hracích karet, apod. Vstupní dřevořez na titulní straně měl, podobně jako u kramářských písní, spíše reklamní účel a často byl i s ostatními textovými ilustracemi poměrně naivní a jednoduchý, většinou vytvořený jako kopie nějaké zahraniční předlohy místními lidovými řezbáři. Podobný osud, jako dřevěné štočky kolující od jedné tiskárny k druhé, měly i tištěné nebo opsané exempláře těchto knížek, které se předávaly, dokud nebyly zcela zničené. Hlavními rysy této produkce je tedy typografická jednoduchost, dostupná výrobní i pořizovací cena a žánrová pestrost, šířily se tak totiž výše zmíněné zábavné historie a kroniky, bajky, dialogy, hádanky, kalendáře, kramářské písně, kuchařky, lucidáře, planetáře, pranostiky, proroctví, snáře, atd. Tyto žánry byly samozřejmě oblíbené i u majetnějších a vzdělanějších čtenářů, pro ty ale vznikala lepší zpracování vyžadující náročnější a dražší výrobní proces, proto je mezi knížky lidového čtení neřadíme.⁷²

⁷¹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kn%C3%AD%C5%BEky_lidov%C3%A9ho_%C4%8Dten%C3%AD>

⁷² Tamtéž.

Do užší významové roviny tisků nazývaných knížky lidového čtení řadíme drobné zábavné povídky s bohatým dobrodružným dějem. Na počátku 15. století vznikaly povídky navazující na starověkou literaturu (*Alexandr Veliký, Camillus a Emilia, Kronika Trojanská, Kronika sedmi mudrců*), na evropskou rytířskou epiku (*Meluzína, Štilfríd a Bruncvík, Tristan a Isolda*), na středověký apokryf (*O Adamovi a Evě, O Josefovi egyptském, O Tobiášovi*) i na Voraginův svod legend (*Sv. Alexius, Dorota, Eustachius, Šebastián*), které kolovaly nejčastěji ústní tradicí, pro úzkou vrstvu vzdělaného publika pak v opisech. To se změnilo od 2. poloviny 15. století, kdy se díky rozšiřování textů pomocí knihtisku staly četbou nově vznikající měšťanské třídy. Vedle těchto adaptovaných starších látek se později objevuje i nová, dobrodružnější literatura, jako například *Faus, Fortunatus*, renesanční italská facetie (Boccacciovy povídky *O Cymonovi, Floriovi a Biancefóre*), grobiánská a čertovská literatura jako díla Dedekina, Andrease Muscula a Cyriaca Spangenbergera nebo švank (*Eylenspiگل, Wendunmuth, Schimpf und Ernst*). Velká část těchto povídek byla psána v národních jazycích nebo v latině a nebyla do češtiny překládána, proto tyto zábavné knížky pronikaly k českým čtenářům až na počátku 16. století. Repertoár starších českých adaptací literatury pro měšťanské publikum i původní české zábavné tvorba 16. a 17. století je v porovnání se zahraniční produkcí poměrně chudý (*Paleček, Žižka, Březinovy Rozprávky*).⁷³ V baroku pak nepřichází příliš nových témat, spíše stávající knihy dále lidověly a dostávaly se až k venkovskému publiku, neobvyklé nebylo ani to, že některé látky na sebe začaly brát podobu kramářské písně a pohádky. Se změnou čtenářských preferencí se začal vytvářet žánrový a tematický repertoár evropské povídky a románu 18. století (díla tvůrců jako Ernst Christian von Houwald, Johann Karl August Musäus, Christian Heinrich Spiess, ad.) a z názvu zmizela označení “historie” a “kronika”.

“Počátky českého historického románu jsou spjatý s pokusy Josefa Schiffnera (*Blaničtí rytíři, Zdeněk ze Zásniku*), Prokopa Šedivého (*Mnislav a Světivina*), Petra Miloslava Veselského (*Čarodějnice, Jolanta*) či Antonína Josefa Zímy (*Amálie Florentinská*). Mladší část lidovýchovné a zábavné literatury tvořily strašidelné „*Schauderromanen*“ (*Adeline*) a fantastické povídky (*Megea, Rýbrcoule*). Četly se též sentimentální příběhy s mravoučnou a výchovnou tendencí Karla Gustava Nieritze

⁷³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kn%C3%AD%C5%BEky_lidov%C3%A9ho_%C4%8Dten%C3%AD>

*(Vystěhovalci) a zejména pak prózy Christopa Schmida (Beránek, Hirlanda, Holubička). Populární byly dobrodružné povídky Johna Smitha (Pravdivé příhody po cestách), Rudolfa Ericha Raspeho a Gottfrieda Augusta Bürgera (Baron Münchhausen-Baron Prášil). Na poli nově vznikající dětské literatury se ujaly robinzonády Daniela Defoa, Joachima Heinricha Campeho nebo Otty Bernarda Verdiona (Berthold, Ildegert, Spelhofen). K nejznámějším překladatelům, adaptátorům i tvůrcům původních českých děl řadíme Václava Matěje Krameria a jeho syna Václava Rodomila, Františka Jana Tomsu, Jana Hýbla a Vincence Janalíka.*⁷⁴

Knihy lidového čtení byly osvědčeným knihkupeckým zbožím, ať už obsahovaly příběhy dobrodružné, zábavné, poučné nebo milostné a ani na jejich formě vydání nezáleželo, lidé je kupovali s oblibou až do konce 19. století. Dlouhodobý zájem o knížky lidového čtení dokládá neustálé pořizování nových vydání starších titulů, jejich rozkvět také umožnil téměř nezájem cenzury k této části produkce. V Čechách vycházely zpočátku ve většině předbělohorských tiskáren, avšak s vyhraňováním nakladatelských programů 18. a 19. století se začala ujímat především v regionech, například v Hradci Králové to byla tiskárna Jana Hostivíta Pospíšila, v Jihlavě tiskárna Jana Rippla, v Jindřichově Hradci to byla nejprve tiskárna Ignáce Vojtěcha Hilgartnera, později zakoupená Josefem Landfrasem, jejíž pobočka se rozšířila i do Tábora, Českých Budějovic a Pelhřimova.

Ačkoliv základem produkce Landfrasovy tiskárny byla náboženská a modlitební literatura, jejíž jádro tvořily tituly barokní náboženské literatury osvědčené již v 2. polovině 18. století tiskařem Hilgartnerem, nacházíme ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka i rozsáhlý fond světské zábavné literatury. Nejhodnotnějším zdrojem pro přehled zábavné literatury vydávané v Landfrasově tiskárně je dodnes dochovaný soubor rukopisů z pozůstalosti jindřichohradecké tiskárny, který obsahuje 250 rukopisů (díla nebo překlady děl kmenových autorů tiskárny) ze 40. - 60. let 19. století.⁷⁵ Zde vidíme například nově přepracované verze knížek lidového čtení, překlady oblíbených cizojazyčných autorů zábavných a divadelních her, prozaické literární útvary zábavného, mravoučného nebo jinak poučného charakteru. Jak jsem již psala v kapitole

⁷⁴ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kn%C3%AD%C5%BEky_lidov%C3%A9ho_%C4%8Dten%C3%AD>

⁷⁵ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 161. ISSN 2570-6861

věnované rodině Landfrasově, byl to především Alois Josef, kdo se zasloužil o rozšíření produkce o českou zábavnou literaturu a to díky svým známostem již z období studií, kdy se seznámil s obrozeneckým prozaikem, básníkem, překladatelem a redaktorem Janem Hýblem. Jeho povídky, jako například *Příhody nového Robinsona*, *Poučné a kratochvilné historie o strašidlech* nebo *Čelední vůdce*, vydával Alois Josef ve 20. a 30. letech, některé pak opakovaně koncem let 50. Další spisy pochází od buditelského spisovatele, prozaika, dramatika a překladatele Františka Bohumila Tomsy, který pro tiskárnu zpracovával kromě náboženských titulů i soudobé tituly pro mládež a zábavnou literaturu německého spisovatele Alexandra Friedricha Franze Hoffmanna, které byly silně moralistně a nábožensky podbarvené. Podobné zaměření měly také spisy jindřichohradeckého kvardiána františkánského řádu Otty Kröpfla, které Landfras vydával mezi 50. a 60. léty 19. století v evidenční řadě Rozjímání kazatelská. Dalšími rukopisy, které soubor obsahuje, jsou například díla kněží Karla Müllera a Jana Tomáše Nováčka.⁷⁶ Významným spolupracovníkem Landfrasovy tiskárny byl MUDr. Josef Procházka Devítský, který si již za studií přivydělával prací v časopisech *Jindy a nyní* a *Květy*. V roce 1842 se usadil v Jindřichově Hradci a z jeho tvorby se zde dochovaly knihy jako *Německé a české rozmluvy*, učebnice *Všeobecný nerostopis pro gymnasia a realky*, *Domácí nejlacinější lékař v tobolce*, *Ztracené dítě* a *Vystěhovalci do Ameriky*. Po smrti Procházky roku 1856 vydala Landfrasova tiskárna ještě několik titulů jeho jménem, byly to například *Ctnost a pokora*, *Pekelná dílna anebo: kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*, *Fridolín, čili cesta do železných hutí* a později ještě kratší povídku *Když nouze největší, Bůh nejbližší*. Nejspíš na popud Viléma Antonína Landfrase, pracoval od roku 1859 v Jindřichově Hradci Josef Václav Žák, kde upravoval rukopisy Václava Rodomila Krameria a Josefa Procházky Devítského, přeložil do němčiny české historie o knížeti Štilfridovi a jeho synu Bruncvíkovi a o Tristanovi a Izoldě, napsal významný titul poučného charakteru *Dvorný soudruh s pravidly chování*, navíc byl redaktorem českého týdeníku *Zvěst od Nežárky*, ovšem jeho trvání nebylo dlouhé a po ukončení vydávání týdeníku odešel Žák pryč z Jindřichova Hradce. V 2. polovině 19. století patřily k významným zdrojům zábavné literatury nově založené ediční řady – první byla *Weisse-ovo divadlo*, jež poprvé vyšla roku 1852 a vycházela až do 90. let 19. století, druhou řadou byla *Sbírka rozmanitého čtení*, její

⁷⁶ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 162. ISSN 2570-6861

první svazek vyšel také na počátku 60. let, výběr titulů obsahoval často zastaralá témata a mířil na čtenáře, které nezajímala nová literatura.⁷⁷

V.2.I. Václav Matěj Kramerius a Václav Rodomil Kramerius

Jedním z nejvýznamnějších spolupracovníků jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny byl Václav Rodomil Kramerius, který pracoval u Aloise Josefa Landfrase jako faktor tiskárny od 30. září 1826 do roku 1828 a byl jejím předním vydavatelem. Nyní tedy slíbená odbočka k práci Václava Rodomila a jeho otce Václava Matěje Krameria, jemuž patřilo v Praze jedno z největších vydavatelství knížek lidového čtení *Česká expedice*.⁷⁸ Václav Matěj Kramerius se narodil 9. 2. 1753 v Klatovech a později vystudoval gymnázium a filosofii v Praze. Pravděpodobně díky Josefu Dobrovskému se dostal ke staré české literatuře a historii a začal pracovat jako knihovník a opisovač starých rukopisů u rytíře Jana Neuberka, později se stal žurnalistou, spisovatelem, překladatelem a adaptátorem zábavné četby. Roku 1785 se stal faktorem v tiskárně Johanna Ferdinanda ze Schönfeldu a od roku 1786 redaktorem c. k. pražských novin. Již v roce 1789 začal vydávat vlastní konkurenční noviny – *Krameriusovy cís. k. pražské poštovské noviny* (Praha 1789-1791). Poté pokračovaly jako *Krameriusovy císařské král. vlastenské noviny* (1791-1805), *Císařské královské vlastenské noviny* (1806-1815), *Krameriusovy císařské královské vlastenské noviny* (1816-1819) a *Císařské královské vlastenské noviny* (1820-1821), od roku 1801 vycházely s přílohou Pražský posel. Již o rok později (1780) si otevřel vlastní vydavatelství a knihkupectví *Česká expedice*, která byla i antikvariátem a vydavatelstvím novin, kalendářů i beletristických a vzdělávacích knih nenáboženského obsahu a shromažďovali se okolo ní spisovatelé jako Bohumír Jan Dlabač, Jan Hýbl, Jan Nepomuk, Josef Rulík, Prokop Šedivý a další.⁷⁹ V jeho práci pokračoval nejstarší syn Václav Rodomil, rozený Václav Richard, Kramerius, který se stal známým prozaikem, překladatelem, upravovatelem a vydavatelem lidové četby a novinářem a redaktorem České expedice. Před smrtí otce

⁷⁷ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 163 –165. ISSN 2570-6861

⁷⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kn%C3%AD%C5%BEky_lidov%C3%A9ho_%C4%8Dten%C3%AD>

⁷⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. [cit. 30.10.2020]. Dostupný z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=V%C3%A1clav_Mat%C4%Bj_Kramerius>

působil jako typograf, od roku 1813 pak pracoval v redakci *Krameriusových c. k. vlasteneckých novin* a pomáhal matce s vedením *České expedice*. Ovšem krize způsobená napoleonskými válkami mu přinesla obrovské finanční ztráty a v roce 1823 prodal své vydavatelské právo na všechna periodika J. F. Schönfeldovi, poté pracoval v různých tiskárnách v Čechách jako typograf nebo faktor. Pro Landfrasovu tiskárnu napsal oblíbené a opakovaně vydávané tituly, jako například *Košutova nevěsta*, *Znamení a podivné příhody pana Prášilka* nebo čtyřdílný titul *Zlatovarci aneb zrušení mučírny*, nesmím zapomenout ani na jeho humoristicko-satirický časopis, který jsem zmiňovala již výše: *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti*, který byl v roce 1848 vydán v jedenácti oddílech a Václav Rodomil zde byl uveden pod pseudonymem Karmazýn Nesmut.⁸⁰

„Václav Rodomil Kramerius se stal kmenovým autorem tiskárny, která jeho díla vydávala od roku 1830 až do jeho smrti a následně ještě v úpravách Josefa Václava Žáka až do konce šedesátých let. Kramerius přenesl do tiskárny vydávání nejoblíbenějších knížek lidové četby známých z nakladatelství Česká expedice, přepracoval nebo opravil oblíbené tituly z Hilgartnerovy tiskárny a ediční program tiskárny obohatil také tituly novými – dobrodružnými, historickými a mravoučnými. Čtenářům zprostředkoval postavy Robinsona, Popelky, Rýbrcoula nebo Prášilka a doktora Fausta.“⁸¹

⁸⁰ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 162 – 163. ISSN 2570-6861

⁸¹ Tamtéž, s. 163

IV.3. Tisky z Landfrasovy tiskárny

Na následujících řádcích se věnuji procesu vzniku tisků, od rukopisu až k výstupu z tiskařského lisu a jejich rozřezání, dále pak na produkci tiskárny vlastním nákladem a na používání impresí – tyto informace by měly dotvořit představu o činnosti tiskárny a o podobě tisků, které Landfrasovy vydávali. Již jsem se zmínila, že největší zisky plynuly z lidové náboženské literatury, jako byly oblíbené *Nebekliče* a další modlitební knihy, poté ze světské zábavné literatury, například *Kronika o Štilfridovi* nebo *Kronika sedmi mudrců*, z naučné literatury (různé příručky, kuchařky, apod.) a z rozvoje periodik, dochovala se proto celá řada tisků, na kterých lze sledovat proces vývoje tisku v Landfrasově tiskárně.⁸² Vše započalo rukopisy, které byly v případě rozsáhlejších titulů svázané v modré papírové vazbě a obsahovaly i ručně psaný titulní list označený místem tisku, názvem tiskárny a rokem tisku. U tisků které netvořily souvislý celistvý text, ale pouze několik různých kratších příspěvků, byla zhotovena "maketa", která stanovovala nejen umístění příspěvků, ale naznačovala i jejich výzdobu. Poté byla provedena sazba a zhotoven korekturní obsah, který mnohdy opět svázali do jednoduché vazby a mezi jednotlivé listy přidali listy volné na poznámky. Na ně byla provedena korektura, opravena v sazbě, a poté došlo na samotný tisk. Listy s výzdobou bývaly často tištěny zvlášť, například titulní listy s frontispisem z kovorytinové desky nebo dřevořezy, které byly vždy označeny číslem strany, u níž měly být umístěny. Závěrečným výstupem z tiskařského stroje byly nerozřezané tiskové archy, které se skládaly, řezaly a vázaly do jednoduchých nakladatelských vazeb.⁸³

Landfrasova tiskárna tiskla kromě zakázek řadu titulů vlastním nákladem, ovšem uvádění podílu na vzniku tisku poměrně kolísalo, to mohlo být způsobeno vztahy s autory a s cenzurou, takže například za působení Josefa Landfrase nacházíme tuto informaci pouze asi u čtyřech knih. Tituly vydávané vlastním nákladem byly pravidelně uváděny na nakladatelských obálkách vydávaných knih již od 30. let 19. století, můžeme je najít například v knihách z produkce Václava Rodomila Krameria, v knize *Železná košile* nebo *Vystěhovanci do Brazílie*. Nový prostor pro inzerci knih se objevil s vytvořením periodika *Neuhauser Allgemeiner Anzeiger* a od roku 1871 byl pro tyto

⁸² BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 154. ISSN 2570-6861

⁸³ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797-1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997, s. 13-14. ISBN 978-80-901575-4-5

účely využíván nový týdeník *Ohlas od Nežárky*, mezi roky 1854 – 1901 pak vznikaly tištěné nabídkové seznamy knih s cenami pro další odběratele.⁸⁴

Počátkem této nakladatelské činnosti je pravděpodobně rok 1796, kdy Josef Landfras, ještě před koupí tiskárny, vydal a vytiskl *Malý zlatý nebklič*, tím navázal na úspěšný Hilgartnerův titul, který se nakonec stal hlavním pilířem produkce tiskárny až do 20. století. Pro každé období jsou typická impresy, která byla v tu dobu využívána a dnes slouží, spolu s vnější podobou tisku, použitím výzdoby, apod., k přesnější dataci tisků. Tisky vznikající za vedení tiskárny Josefem jsou označeny impresou „Josef Landfras“ a „Josef Alois Landfras“, tato byla celé období užívána v české, německé i latinské verzi. V době vedení podniku Josefem můžeme ale nalézt i impresy uvádějící „Alois Josef Landfras“. Největší rozvoj prožívala knihtiskárna v době, kdy ji vedl Alois Josef, kterému se podařilo rozšířit vydavatelský a nakladatelský záběr, kdy se mu podařilo vlastním nákladem tisknout díla kmenových autorů tiskárny, modernizovat technické vybavení a navíc zřídit pobočky podniku v Táboře, Českých Budějovicích a Pelhřimově. Pro období Aloise Josefa Landfrase je charakteristická impresy „Alois Josef Landfras“ a výjimečně „Alois Landfras“, nacházíme zde již také formulaci „Landfrasschenverlage“ – „Landfrasovo nakladatelství“ a po zakoupení rychlolisu se na některých tiscích objevovalo „Rychlotiskem A. J. Landfrasa“. Za Viléma Antonína pak vzniká známý regionální týdeník *Ohlas od Nežárky* – jeho vydávání bylo zastaveno až v roce 1942. U Vilémovo tisků bylo využíváno impresy „Alois Josef Landfras a syn“, to ale pouze do doby, než Alois Josef zcela přenechal tiskárnu synovi, poté se využívalo označení „A. J. Landfras Syn“, lze ale nalézt i jiné impresy jako: „Alois Landfras“, „A. J. Landfras a Syn“ a „A. Landfras Syn“. Po udělení titulu c. a k. dvorní, tedy v roce 1899, byla užívána impresy „C. a k. dvorní knihtiskárna A. Landfras Syn“, která byla roku 1918 nahrazena již používaným „A. J. Landfras Syn“. Po tom, co knihtiskárnu převzal do pronájmu František Pfauser, objevuje se impresy „A. J. Landfras Syn, nájemce František Pfauser“.⁸⁵ Zakázky pro tiskárnu tvořily jak knižní tituly, tak i drobné a příležitostné tisky, mezi něž nejčastěji patřily pozvánky, různá oznámení, vyhlášky, předtisky formulářů, vizitky, plakáty, pamětní listy, taneční pořádky, svaté obrázky, modlitby, kramářské tisky, atd. Běhalová píše, že:

⁸⁴ BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 157. ISSN 2570-6861

⁸⁵ Tamtéž, s. 155 – 156

„Nejpopulárnější se při jejich výzdobě stala litografie se všemi možnostmi, které otvírala, včetně barevného provedení. Později dokonce tiskárna kupovala v Praze předem připravené karty, do nichž Landfrasové dotiskovali pouze přesné informace o chystané akci.“⁸⁶

⁸⁶ BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797-1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997, s. 13. ISBN 978-80-901575-4-5

V. Použití dřevěných tiskařských štočků ve vybraných tiscích od Landfrasů

V poslední kapitole představím již vybrané knihy a kramářské písně z Landfrasovy tiskárny a jejich výzdobu, tedy to, jaké dřevěné tiskařské štočky jsou v nich použity – podíváme se na jejich uměleckou úroveň, jejich vztah k obsahu knihy či písně a také to, zda byly použity i v jiných tiscích. Co se týká zábavných knih lidového čtení, vybrala jsem si oblíbené tituly jako *Historie o dobře známém šašku Eylenspiglovi: kratochvilné a velmi zábavné čtení*, *Velmi pěkná historie o hraběti Jindřichovi: kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl*, *Historie o panu Tristanovi a krásné Izaldě, jak veliké potěšení spolu měli, a jak smutný konec to vzalo* nebo periodikum *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti*. Z kramářských písní představím především písně milostné (*Nová píseň s názvem Zklamaná dívka, Nová píseň, aneb: rozloučení s pannou, Píseň nová Mládencům a Pannám obveselení mysle a ukrcení času na světlo vydaná*), písně vojenské (*Žalostné loučení rekruty do pole jdoucího se svými přáteli, Píseň pro bojovníka, Nová píseň o stavu vojenském*) a dále třeba *Žertovná píseň při sklenici dobrého piva, Píseň nová o posledním služebníku člověka jménem hrobařovi* nebo *Nová píseň o některých parádnících*. Podíváme se tedy na obsah a formu těchto knih a písní, budeme také sledovat jejich nakladatelské označení, a zda obsahují třeba již zmíněné seznamy knih nabízených Landfrasovo nakladatelstvím, největší důraz ale bude kladen na ilustrace a zároveň spojení jednotlivých titulů s tiskařskými štočky ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka.

V.1. Eylenspiگل

Postavu šaška Eylenspigla pravděpodobně vytvořil spisovatel a kronikář ze středního dolního Německa Hermann Bote, který se mimo kronikářství věnoval právě psaní satirických básní. Napsal například báseň proti městskému radnímu Ludeke Hollantovi, báseň k diecéznímu sporu Hildesheim, vydal sbírku „De Köker“ a první tištěnou knihu věnovanou Eylenspiglovi *Ein Kurtzweilig Lesen von Dil Ulenspiegel Geboren Uss dem Land zu Brunswick*, která byla vytištěna roku 1510. Kniha je autorem podepsána pouze „N“, Hermann Bote byl navržen kvůli tomu, že akrostický (to je báseň, ve které první písmeno, slabika nebo slovo každého řádku či jakýkoliv jiný bod pravidelně se opakující v textu, vysvětluje slovo, zprávu nebo abecedu) Ermann B. Byl tvořen iniciálami kapitol 90 – 95. Postava Eylenspigla vychází z dolnoněmeckého folkloru, kdy byl nejspíš součástí středověké tradice, později, díky vynálezu knihtisku, byl písemně zachycený v knihách lidového čtení. Je to venskovský šašek, který tropí rozpustilé kousky měšťanům a představitelům šlechty a bojuje proti lži a bezpráví. Jeho nejčastější výskyt je v německé, nizozemské a francouzské lidové literatuře, a tak jeho jméno vidíme v různých podobách, kdy bychom za nejstarší mohli považovat právě Dil Ulenspiegel, v Nizozemí je pak pojmenován jako Tijl Uilenspiegel, ale nacházíme i označení Till Eulenspiegel, Eylenspiegel, nebo počestělé Enšpígl.⁸⁷ V Landfrasově tiskárně vycházely tituly pod jménem „Eylenspiگل“, toho se budu držet i já a ve své práci jej budu také takto pojmenovávat. Jméno pochází z německého slova Eulen (= sova) a Spiegel (= zrcadlo), proto je také Eylenspiگل zobrazován se sovou symbolizující moudrost na pravé ruce a se zrcadlem, které nastavuje lidem pro sebereflexi v levé ruce; jeho suknice je většinou lemována dubovými listy, které jsou symbolem Německa.

Z Landfrasovy tiskárny pochází čtyři tisky, na které se zaměřím, a sice již zmíněná *Historie o dobře známém šašku Eylenspiglovi: kratochvilné a velmi zábavné čtení*⁸⁸, dále *Eylenspiگل a jeho dobrodružství: Kratochvilné a velmi zábavné čtení*⁸⁹ a dva tisky bez titulního listu⁹⁰, které jsou však bohatě ilustrované a k nimž se dochoval celý soubor tiskařských štočků. Všechny tyto výtisky jsou psány švabachem a jsou v nich

⁸⁷ OTTO, J. Ottův slovník naučný: Enšpígl [online]. [cit. 10.11.2020]. Dostupný z WWW <<https://leporelo.info/enspigl>>

⁸⁸ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 648

⁸⁹ Tamtéž, inv.č. JK 848

⁹⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké a Staré tisky, inv.č. JK 234 a S 784

použity pravděpodobně stejné litery.

Kniha *Eylenspiگل a jeho dobrodružství: Kratochvilné a velmi zábavné čtení* je oznčena impresou: „Tiskem a skladem Al. J. Landfrasa a Syn v Jindřichovu Hradci“ a byla vydána po roce 1860, její rozsah je 138 stran, avšak obsahuje pouze jeden dřevoryt⁹¹ na titulní straně, kde vidíme stát Eylenspiгла před stojanem s notami, v ruce drží housle a po jeho boku stojí osel, kterého učí zpívat (obr. 1). Dřevoryt je velmi hezky a detailně zpracovaný, rozeznáváme noty v notovém sešitě, osel i Eylenspiegel jsou realističtí, u Eylenspiгла vidíme pro něj charakteristickou čepici i typický mužský středověký oděv – tunika, suknice a nohavice. Díky stylu oblečení je dobře rozpoznatelný i na samotných tiskařských štočcích z fondu Muzea Jindřichohradecka, které nejspíš byly použity v nedochovaných tiscích, těchto štočků, které nelze přiřadit k žádné dochované knize o Eylenspiglu, je více než 50 kusů. Například dřevoryt⁹² s kresbou Eylespiгла se zrcadlem v ruce (obr. 2), je zručně vypracovaný, druhý propracovaný dřevoryt⁹³ nese kresbu, kde je šašek vyobrazen typicky se sovou v pravé ruce a zrcadlem v levé ruce (obr. 3). Poté nacházíme asi tři rozsáhlé soubory dřevorytů⁹⁴ s kresbou Eylenspiгла, které ovšem také, vytištěné na tiscích z Landfrasovy tiskárny, ve sbírkách muzea nejsou, jako příklad uvádím štoček z jednoho souboru na obrázku 4.



Obr. 1. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 628 (s. 72)



Obr. 2. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 602 (s. 72)

⁹¹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 628

⁹² Tamtéž, inv.č. TS 602

⁹³ Tamtéž, inv.č. TS 640

⁹⁴ Tamtéž, inv.č. TS 642, 646, 653, 654, 655, 657, 662, 672, 674, 675, 676, 679, 681, 686, 687, 688, 695, 831, 833, 840, 916, 995, 1002, 2589, 2591, 2601, 2779, 2780, ad.



Obr. 3. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 640 (s. 72)



Obr. 4. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 623 (s. 72)

Dalšími tisky, které bych ráda představila, jsou *Historie o dobře známém šašku Eylenspiglovi: kratochvilné a velmi zábavné čtení* a další dvě vydání vypsané výše, které nemají titulní list, nacházíme v nich však stejné, velmi jednoduché a naivní, ilustrace, k nimž se dochoval celý soubor použitých tiskařských štočků. Kniha s impresí S 748 má rozsah 117 stran a byla vydaná nejspíš mezi roky 1790 – 1800 v Jindřichově Hradci a nacházíme v ní 73 ilustrací o rozměrech 6,2 x 4,2 cm. Druhá kniha s impresí JK 234 obsahuje také kolem 70 ilustrací ze stejného souboru tiskařských štočků. Jak už jsem psala, v těchto dvou knihách o Eylenspiglovi jsou použity stejné dřevoryty, liší se u nich odlišné pořadí obrázků – tedy použití dřevorytů v jiných kapitolách a také asi čtyři obrázky⁹⁵, které



Obr. 5. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4022 (s. 72)

⁹⁵ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 479, 514, 516, 555

nacházíme pouze v tisku JK 234. Jeden ze štočků⁹⁶, použitých v těchto výtiscích, byl využit i k výzdobě kramářské písně *Nová píseň Mládencům a Pannám pro ukrácení času na světlo vydaná*, kde vidím Eylenspigla loučícího se se ženou (obr. 5). Dřevoryty jsou jednoduché a pravděpodobně pochází z dílny nějakého lidového rytce, Eylenspigl je vyobrazen ve svém typickém oděvu s čepicí s třemi pírkami, díky čemuž je tento soubor dřevěných štočků snadno rozeznatelný. Bohatě ilustrované knihy nám umožňují za pomoci obrázků sledovat Eylenspiglovi různé patálie již od dětství přes dospělost, až k jeho smrti, kdy si i přesto dokázal z lidí vystřelit, jako když svým dědicům odkázal místo očekávaného zlata pouze kamení. Eylenspigl byl mezi lidmi velmi oblíbený, a proto i často opakovaně vydávaný, což dokládá jak počet tisků, které jsou mu věnovány, tak i počet nejrozličnějších štočků, které se nachází ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka.

V.2. Tristan a Isolda

Známý francouzský rytířský epos o nešťastné a nenaplněné lásce rytíře Tristana a irské princezny Isoldy, který vznikl zpracováním původní keltské legendy, zpracoval pro Aloise Josefa Landfrase Václav Rodomil Kramerius kolem roku 1848. V Muzeu Jindřichohradecka nacházíme dva tituly *Historie o panu Tristanovi a krásné Izaldě, jak veliké potěšení spolu měli, a jak smutný konec to vzalo*⁹⁷, druhý je pak součástí knihy, která mimo historii o Tristanovi a Isoldě obsahuje příběhy *Kamenná nevěsta: Pravdivý příběh z časů třicetileté války, Věrná Ryzka, Hrobka milujících, Ledák a vodní duch a Kratochvilná kronika o trpělivé Kryzeldě*. Oba tisky jsou označeny: „V Jindřichovu Hradci: V knihoskladu Aloisa Josefa Landfrasa“ s datací 1848, kniha *Kamenná nevěsta*⁹⁸ je však pravděpodobně mladší, protože příběh *Ledák a vodní duch* nese signaci „Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichově Hradci, 1853“ a *Kratochvilná kronika o trpělivé Kryzeldě*: „Tisk Aloisa Josefa Landfrasa a syna v Jindřichově Hradci, 1860“. Zajímavostí je, že jediný příběh, který je v knize ilustrovaný, je právě Tristan a Isolda. V tomto tisku navíc nacházíme seznam knih s titulem: „V knihoskladě A. Landfrasa a Syna v Jindři. Hradci a Táboře jsou následující zábavné knihy k dostání“, který doplňoval mnoho titulů z tiskárny a – jak jsem psala

⁹⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 474

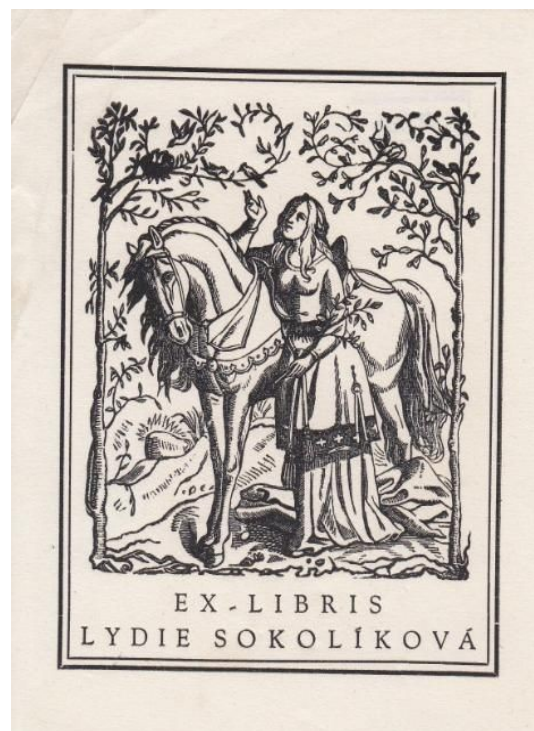
⁹⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 370

⁹⁸ Tamtéž, inv.č. JK 202

výše – po rozvoji regionálních periodik jej inzeroval nejčastěji v nich. Také tyto tisky jsou tištěny švabachem a je v nich použito stejných liter jako u Eylenspigla. Rozdíly mezi nimi tvoří jednak krátké ponaučení, sepsané na konci samostatné knihy o Tristanovi a Isoldě, ve které je navíc použito jiných, užších a zdobnějších liter, které najdeme i v následujících tiscích o hraběti Jindřichovi a Hacafirkovi. Oba tisky obsahují stejné dřevoryty,⁹⁹ použité ve stejných kapitolách; jedná se o zručně vypracované, realistické a detailní provedení kresby, vidíme plné využití výhod dřevorytu, kde je díky způsobu výroby a použití ryteckého náčiní umožněna podrobnější kresba a stínování. Pro zajímavost – štoček TS 980, kde je vyobrazena krásná princezna se svým koněm, byl později použit na ex libris Lydie Sokolíkové¹⁰⁰ (obr. 6 a 7), která připravila knihu *Večerní poezie* Jiřího Wolkera a ve 40. letech 20. století studovala na Státním československém reálném gymnáziu v Jindřichově Hradci.¹⁰¹



Obr. 6. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 370 (s. 72)



Obr. 7. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JT 456 (s. 72)

⁹⁹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 663, 664, 834, 836, 839, 848, 852, 915, 932, 979, 980

¹⁰⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jiné tisky, inv.č. JT 456

¹⁰¹ Státní československé reálné gymnásium. Výroční zpráva čsl. Státního vyš. Gymnasia v Jindřichově Hradci za celý školní rok. 1947, roč. 80, čís. 1, s. 58

V.3. Historie o hraběti Jindřichovi

Celý název dalšího rytířského eposu zní *Velmi pěkná historie o hraběti Hindřichovi, kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl*¹⁰², ten nese impresy „Tiskem a skladem A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci, Táboře a Budějovicích“ a byl vydáný po roce 1850. V knize najdeme čtyři dřevoryty¹⁰³, které jsou poměrně hezky zpracované, i na těchto ilustracích vidíme důkladnou práci se stínováním a některými detaily, jako například na straně 34, kde jsou oba muži ztvárněni velmi věrně co se týká šatů i obličejů či rukou (obr. 8). Na straně 8 zase vidíme ilustraci imitující šero a rytec tak musel šrafování téměř pouze nazačít, aby tiskařská barva ulpívala na co největším povrchu a napodobila se tak tmavá zákoutí v neosvětlené místnosti (obr. 9). Tak jako většina tisků z této doby je kniha tištěna švabachem, použité litery jsou zdobné a jak už jsem zmínila výše, byly využity i v *Historii o panu Tristanovi a krásné Izaldě, jak veliké potěšení spolu měli, a jak smutný konec to vzalo a periodiku Hacafírek v kacabajce*. Také zde vidíme nabídku knih z Landfrasova knihoskladu a na zadní straně knihy čteme: „V knihoskladu A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci, Táboře a Budějovicích jsou následující knihy zábavného čtení k dostání“, pod nímž následuje seznam dvanácti knih.



Obr. 8. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 3571 (s. 72)



Obr. 9. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 3571 (s. 72)

¹⁰² Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 3571

¹⁰³ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 611, 647, 661, 684

V.4. Hacafírek v kacabajce

Jak jsem již několikrát napsala, *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti* je humoristicko-satirický časopis z roku 1848, který pro Aloise Josefa Landfrase napsal Václav Rodomil Kramerius pod pseudonymem Karmazýn Nesmut. Jde o časopis plný vtipů a humorných příběhů, který si utahuje ze všech vrstev obyvatel a ukazuje, že na hlupáky lze natrefit všude. V devátém oddílu na straně tři, která je vyzdobena jednoduchým dřevorytem, se setkávají dva muži na cestě a jeden druhému pokládá hádanku (obr. 10), kapitola se jmenuje „Dráždidla pro zasmání“:

„*Uhodnešli*“, zvolal klučik, nesa koš přikrytý, „*mnoholi mám vajec v koši, dám ti všech pět!*“ – „*Máš jich půl kopy*“, dí druhý, *maje za to, že je koš plný.* – „*Neuhodls, jen pět jich mám za dva česká!*““



Obr. 10. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 95, odd. 9. (s. 72)

Periodikum vyšlo v jedenácti oddílech a v Muzeu Jindřichohradecka se dochoval oddíl 3, 4, 5, 7, 9 a 11, poté se dochoval jeden oddíl, na kterém je vytištěno „oddíl jedenáctý“, kdy „jedenáctý“ je přeškrtnuto a tužkou přepsáno na „pátý“¹⁰⁴, všechna dochovaná čísla mají podobný počet stránek – nejčastěji kolem 47 stránek – a jsou tištěny zdobným švabachem, každé číslo má navíc na zadní straně obálky napsáno: „Dne 15. a 30. každého měsíce vydává se nový oddíl“. První tři dochované oddíly jsou zcela bez ilustrací a jsou označené nakladatelskými údaji: „Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichovu Hradci“. Sedmý oddíl¹⁰⁵ nese tři ilustrace, první na titulní straně, kde vidíme dva muže sedící u stolu a předčítající zábavný časopis (obr. 11), který

¹⁰⁴ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 95, 96, 97, 98, 99, 826, 2152

¹⁰⁵ Tamtéž, inv.č. JK 2152

nacházíme i na jedenáctém oddílu a na opraveném pátém oddílu, navíc obsahuje dvě jednoduché ilustrace¹⁰⁶ na straně 139 a 143. V devátém oddílu¹⁰⁷ jsou obrázky pouze uvnitř časopisu na stranách 43 a 48, ilustrace¹⁰⁸ jsou opět velmi jednoduché a pro časopis *Hacafírek* typické. Jedenáctý oddíl¹⁰⁹ má opět ilustrovaný titulní list již zmíněným dřevorytem (TS 750) a stejně jako sedmý oddíl obsahuje další dvě ilustrace¹¹⁰ na stranách číslo 139 a 143. Poslední výtisk¹¹¹, o kterém jsem psala výše v souvislosti s jeho číslováním, má ilustrovaný pouze titulní list již několikrát zmíněným dřevorytem vyobrazujícím dva muže sedící u stolku, který je pro časopis *Hacafírek v kacabajce* charakteristický. Také tyto ilustrované oddíly mají opět na zadní straně uvedený údaj o tom, že periodikum vychází dvakrát za měsíc a označení „Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichovu Hradci“.



Obr. 11. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 97 (s. 72)

¹⁰⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond tiskarské štočky, inv.č. 1S 591, 598, 750

¹⁰⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 95

¹⁰⁸ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 600, 601

¹⁰⁹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 826

¹¹⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 582, 594

¹¹¹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Jindřichohradecké tisky, inv.č. JK 97

V.5. Kramářské písně z Landfrasovy tiskárny

Ve sbírce Muzea Jindřichohradecka nacházíme – vedle velkého množství náboženských písní – také světské kramářské písně, vyprávějící o nešťastné lásce, o loučení vojáka se svou nejmilejší, s rodinou a přáteli, o vojně, o lidských nešvarech, o smrti nebo napsané jen tak pro pobavení, jako třeba *Nová píseň o některých parádnících* nebo *Žertovná píseň při sklenici dobrého piva*. Tituly písní většinou začínají slovy: „Nová píseň“, „Příkladná píseň“, „Žertovná píseň“, „Píseň historická“ nebo „Truchlivá píseň“, poté následuje buď obecný název, jako „mládencům a pannám“ či „pro obveselení myslí“ nebo naopak název, který čtenáři vypoví obsah dané kramářské písničky, například „aneb obětování z lásky nevěrné“ a „o posledním služebníkovi člověka jménem hrobařovi“. Nejrozsáhlejší soubor světských kramářských písní z Landfrasovy tiskárny tvoří písně s milostnou tematikou o nešťastné nebo nevěrné lásce a loučení mládence se svou dívkou, poté jsou to pravděpodobně písně s vojenskou tematikou o vojenském životě, pochvalné zpěvy na hrdinské vojny či písně o bitvách. Kromě těchto primárních témat vidíme písně o všech možných stránkách lidského života, o hrobařovi, o různých katastrofách, o pánech a poddaných, žertovné písně o lidské hlouposti a mnoho dalších. Štočky použité při výzdobě těchto drobných tisků jsou často jednoduché a lidové, jen u některých kramářských písní je využito propracovanějšího dřevorytu, většinou je v tisku použitý pouze jeden dřevoryt či dřevořez, a to na výzdobu titulní strany. V této podkapitole se zaměřím na kramářské písně, ke kterým jsem v Muzeu Jindřichohradecka dokázala najít příslušné štočky, bude se tedy jednat o několik titulů s tematikou lásky, vojny a další věnující se zmíněným tématům, které však pomáhají dotvořit představu širokého tematického rozsahu produkce Landfrasovy tiskárny.

V.5.I. Kramářské písně s milostnou tematikou

Mezi kramářskými písněmi s milostnou tematikou se ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka nalézají spousta písní, která je věnována mládencům a pannám, často tak čteme tituly jako *Píseň nová mládencům a pannám obveselení myslí a ukrácení času na světlo vydaná*, *Nová píseň pro mládence a panny* nebo *Nová píseň mládencům a pannám*. Již méně nacházíme tituly, které nám přímo řeknou, co je obsahem písně –

čemu nebo komu je věnována, jako třeba *Nová píseň. Pražská kuchařka* nebo *Nová píseň aneb rozloučení se s pannou*. Ilustrace jsou poměrně jednoduché a naivní, zobrazující mládence, dívky nebo páry (motivy se často opakují), v některých tiscích je občas použit i malý štoček s ornamentem, který doplňuje a oživuje samotný text.

První kramářská píseň, kterou jsem vybrala, je *Nová píseň. Pražská kuchařka*¹¹², zde na titulním listu vidíme dřevoryt¹¹³ dámy v krásných šatech a muže v obleku smekající klobouk (obr. 12), tato ilustrace i s titulem a informací, že je píseň k dostání v Příbrami u Eugena Petersona, je zasazena do zdobného rámu. Další malé obrázky nacházíme na první stránce v textu, kde je květový ornament, a na stránce poslední, kde je opět vyobrazení ženy a klečícího muže, štočky použité na tyto ilustrace jsem však ve sbírce Muzea Jindřichohradecka nenašla. Všechny dřevoryty však hezky doplňují antikvou tištěný text, věnovaný nevěrné kuchařce, které dává sbohem její milý, poté co se dozví, že dívka má pletky s panem farářem.



Obr. 12. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3071 (s. 72)

¹¹² Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3071

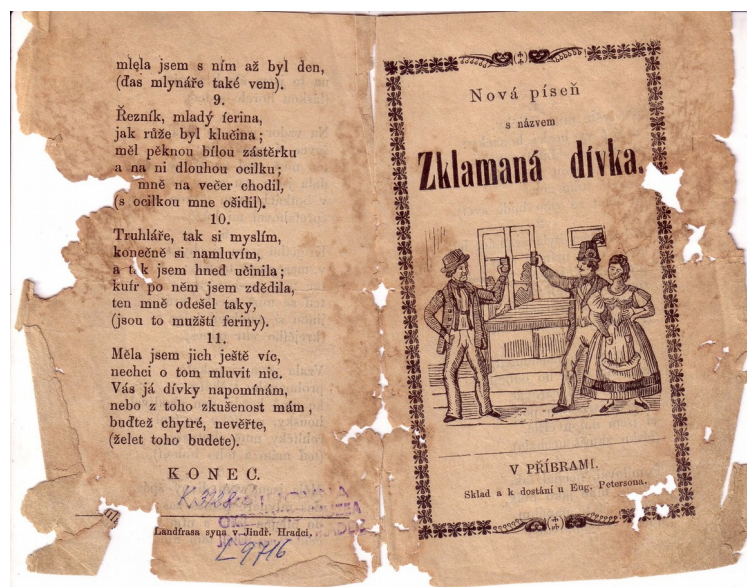
¹¹³ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 610

Název další písničky zní *Nová píseň s názvem zklamaná dívka*¹¹⁴, která je také tištěna antikvou a vypráví příběh dívky, která velmi toužila po lásce, tak se snažila najít si nějakého muže (ševce, řezníka, krejčího, pekaře), ale nikdy to nedopadlo dobře a ona zůstala sama. Na tomto tisku je použit pouze jeden dřevoryt (obr. 13), na obrázku si dva muži v hospodě připíjejí na zdraví a u jednoho z nich stojí dívka s rukou v bok, opět



Obr. 13. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 644 (s. 73)

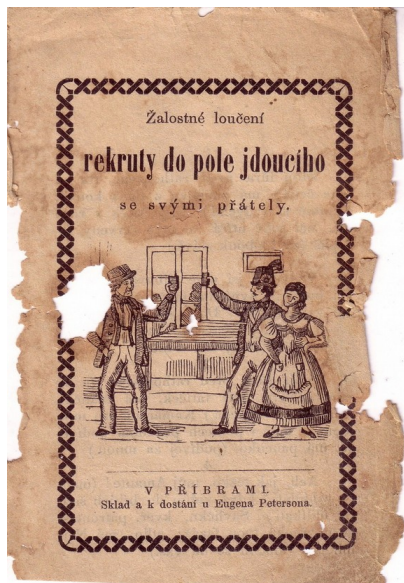
celý titulní list zdobí rámeček s lidovým vzorem. Použitý dřevěný štoček¹¹⁵ je hezky zpracovaný a detailní, pro tuto práci je ale zajímavější v tom, že se vyskytuje i na dalších dvou písni s jinou tematikou, a sice na *Žalostném loučení rekruty do pole jdoucího se svými přáteli* a na *Žertovné písni při sklenici dobrého piva* (obr. 14, 15 a 16).



Obr. 14. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3128 (s. 73)

¹¹⁴ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3128

¹¹⁵ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 644



Obr. 15. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3130 (s. 73)



Obr. 16. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3111 (s. 73)

Co se týká výzdoby, je zajímavá píseň *Světská píseň mládencům a pannám pro obveselení myslí na světlo vydaná*¹¹⁶, označená impresí „Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichovu Hradci, 1856“, kde vidíme velmi jednoduchou ilustraci¹¹⁷, která byla použita i v devátém oddílu *Hacafírka v kacabajce* na straně 48. Podobné ilustrace¹¹⁸ nacházíme i na titulním listu v písni o manželském životě *Neues Lieb: Die Wäschertondl*¹¹⁹, psané v německém jazyce a tištěné švabachem, druhá ilustrace¹²⁰ se se v prvním jmenovaném výtisku objevuje na třetí straně, v druhém výtisku pak na straně první (obr. 17 a 18). *Píseň mládencům a pannám* navíc obsahuje další dvě dekorativní ilustrace na první a poslední stránce, které jsou – vzhledem ke své velikosti a povaze tisku – opravdu dobře propracované a detailní.

¹¹⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3215

¹¹⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 600

¹¹⁸ Tamtéž, inv.č. TS 587

¹¹⁹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 4532, 4533

¹²⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 924



Obr. 17. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4533 (s. 73)



Obr. 18. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4533 (s. 73)

Na následujících kramářských písní byly použity tiskařské štočky ze souboru Eylenspiگل, dřevoryt¹²¹ využitý v písni zpívané „zláštní notou“ s názvem *Nová píseň mládencům a pannám pro ukřácení času na světlo vydaná*¹²², vidíme i v knihách o Eylenspiگلovi – *Historie o dobře známém šašku Eylenspiگلovi: kratochvilné a velmi zábavné čtení a již zmíněné bohatě ilustrované tisky bez titulního listu*. Druhý dřevoryt¹²³ z písně *Píseň nová mládencům a pannám obveselení mysli a ukřácení času na světlo vydaná*¹²⁴ (obr. 19) nenajdeme ve výše zmíněných knihách, ovšem lze předpokládat, že pochází ze stejného souboru díky stylu vypracování motivu a totožnému vyobrazení Eylenspiگla v jeho typickém oděvu s kloboukem. Oba tisky jsou tištěny švabachem a obsahují informaci o tom, jakou notou se zpívají, ovšem chybí zde Landfrasova imprese a nejsou datované – pouze *Píseň nová mládencům a pannám obveselení mysli a ukřácení času na světlo vydaná* nese informaci, že byla vydána „Roku tohoto“.

¹²¹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 474

¹²² Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 4022

¹²³ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 714

¹²⁴ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 4021



Obr. 19. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4022 (s. 73)

Píseň s tématem loučení, které se nyní budu věnovat, je o nešťastné lásce a loučení mládence se svou dívkou a je nazvaná *Píseň světská aneb: Smutné loučení mládence se svou nejmilejší, který pryč odchází*¹²⁵ V tisku je použit primitivní dřevoryt¹²⁶ s motivem muže a ženy, podávající mu srdce (obr. 20).



Obr. 20. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 824 (s. 73)

¹²⁵ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3941

¹²⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 824

Tuto ilustraci nacházíme i na dalším tisku věnovanému loučení *Nová píseň aneb: rozloučení s pannou*¹²⁷, kde jako jedinou informaci čteme, že se zpívá „Jako: Kdožby tě mé dítě nemiloval“ a v tematicky odlišné kramářské písni *Nová píseň o některých parádnících*, o které budu psát později. První zmíněná píseň pak nese informace, že byla „Vytištěná roku tohoto“ a „Zpívá se povědomou notou“.

V.5.II. Kramářské písně s vojenskou tematikou

Písní o loučení jsme se přesunuli k další tématické oblasti kramářské písně, a sice vojenství, kdy právě častým motivem těchto písní je loučení se svou milou dívkou, s rodinou či s přáteli, kdy muž odchází do války, ale také písně o tom, jak se mladík dá na vojnu kvůli nešťastné lásce. První titul, kterému se budu věnovat, zní *Žalostné loučení rekruty do pole jdoucího se svými přáteli*¹²⁸, jenž je signován: „Tisk A. Landfrasa a syna v Jindř. Hradci“. Na titulním listě je otištěn již zmíněný štoček¹²⁹, kde vidíme dva muže se sklenicí nápoje a ženu a, ačkoliv je tento dřevoryt i na písni o zklamané dívce a poté na písni o hospodě a pivu, motiv se podle mého názoru hodí ke všem těmto tématům. Celý titulní list je opět zasazen do jednoduchého ozdobného rámu, další ilustrace je pak na konci textu, kdy „Konec“ je také v rámu, tento je ovšem zdobnější a v klasicistním stylu. Samotná píseň je tištěna antikvou a pojednává o mladíkovi – rekrutovi, který prosí Boha o zajištění vítězství pro císaře pána a jeho vojska a dává sbohem své nejmilejší, jež mu slíbila věnost, svým přátelům a svým rodičům, jež uklidňuje tím, že se opět vrátí domů.

Další kramářskou písni je oslavná a povzbudivá píseň s názvem *Píseň pro bojovníka*¹³⁰ s impresou „Tisk Al. Landfrasa v Jindř. Hradci, 1859“. Na její zadní straně je vytištěn seznam pěti knih nadepsaný: „U Aloisa Landfrasa a syna, knihtlačitele v Jindřichově Hradci a v Táboře jsou mimo rozličných modlicích knih, následující knížky k dostání:“ Na titulním listě pod dřevorytem, čteme informaci o zpívané notě: „Zpívá se jako: Už je malá chvílka do dne, má panenka vyprovod' mně“, samotný dřevoryt¹³¹ pak nese motiv muže v klobouku, kterého vojáci odvádějí do armády, čemuž přihlíží několik

¹²⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3945

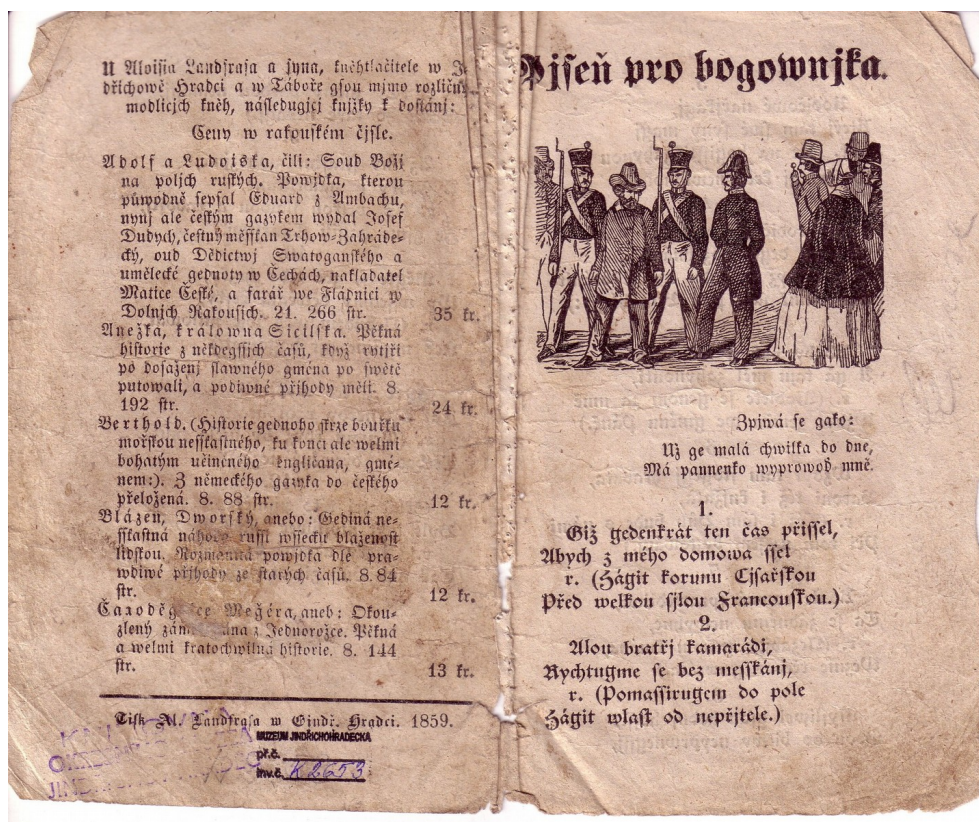
¹²⁸ Tamtéž, inv.č. K 3130

¹²⁹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 644

¹³⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 2653

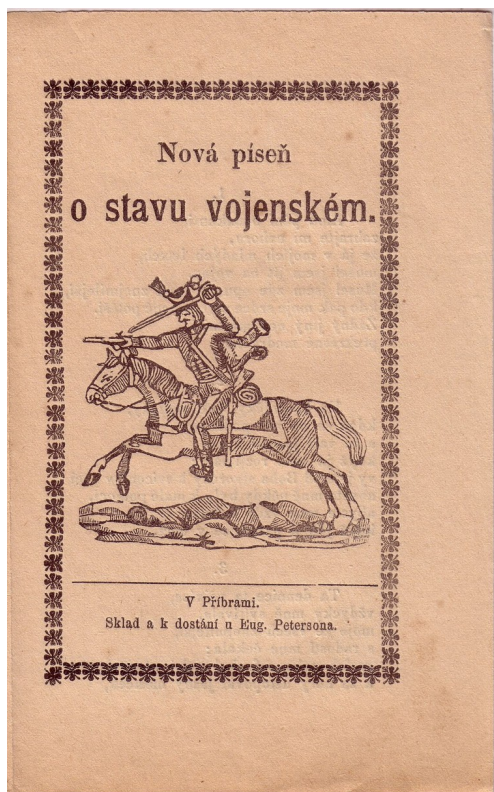
¹³¹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 615

lidí (obr. 21). Jedná se o kvalitní ryteckou práci, kde zase vidíme práci se stínováním a detaily, především co se ústředního motivu týká – tedy vojáků s mužem a v davu přihlížející ženy. Stejnou ilustraci vidíme i na následující kramářské písničce *Pravdivý příběh, který se stal ve svaté zemi s nevděčným synem, který pro neuctěný svého otce od Boha trestaný, což lépe z písni se vyrozumí*¹³², označené: „Tiskem a skladem A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci“, která se ale vojenství v žádné podobě nevěnuje a dřevoryt s motivem verbujících vojáků se tak příliš nehodí.

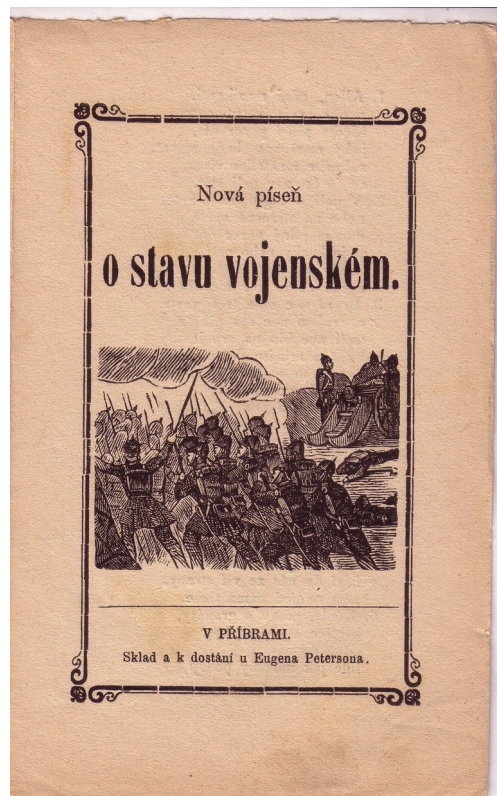


Obr. 21. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 2653 (s. 73)

¹³² Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 5430



Obr. 22. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3236 (s. 73)



Obr. 23. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 5885 (s. 73)

*Nová píseň o stavu vojenském*¹³³ je ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka minimálně v pěti vydáních, nejčastěji vyzdobená jednoduchým lidovým dřevorytem vyobrazujícím vojáka se šavlí na koni (obr. 22), který jsem ovšem ve fondu Tiskařské štočky nenašla. Jedno vydání *Nové písně o stavu vojenském* (K 5885), které byla – podle titulního listu – k dostání v Příbrami ve skladu Eugena Petersona, obsahuje hezky vypracovaný dřevoryt¹³⁴ ukazující scénu z bitevního pole, kdy vepředu vidíme bitevní vřavu a zmatek, opodál pak vojáky s dělem a před nimi mrtvá těla (obr. 23). Píseň je tištěna v latince a označena nakladatelskými údaji: „Tisk A. Landfrasa syna v Jindř. Hradci“.

¹³³ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3087, 3131, 3132, 5884, 5885

¹³⁴ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 913

V.5.III. Další vybrané kramářské písně

Poslední kapitola se věnuje ostatním kramářským písničkám nejrůznějších témat, které bych přímo nezařadila mezi dvě primární témata lásku a vojenství. Jedná se tak o písně o lidské naivitě a hlouposti, o chamtivosti a opovržení nebo třeba o posvícení. Všechny tyto písně jsou svojí formou stejné jako předchozí písně, také jsou uvedeny slovy „Píseň nová“, „Žertovná píseň“, apod., které následuje kratší či delší titul vypovídající o obsahu písničky, pro ilustrace jsou v nich také využity dřevoryty a u některých nacházíme informace o melodii zpěvu.

Píseň s názvem *Píseň nová o posledním služebniku člověka jménem hrobařovi*¹³⁵ je tištěna švabachem a na titulním listu vidíme primitivní ilustraci znázorňující kostlivce s kosou, jak přichází do světnice k malému chlapci a jeho otci (obr. 24), pod dřevorytem¹³⁶ najdeme nápis „S povolením císař. král. Censury. Vytisknuta v Jindřichu – hradecku“ a na první stránce, že se zpívá známou notou. Kramářská píseň o hrobařovi pak pojednává o smrti, která nemine obyčejného chudého člověka, ani toho bohatého, slavného či mocného, zpívá se v ní o lidské lakotě, nenávisti, nepřejčnosti a chamtivosti. V šesté sloce tak například stojí: „*Svárlivého, jenž se rotí hněvem proti bližnímu, motyka má snadno skrotí, srazí křídla pyšnému, lakomec co nalakotí, přeje též hrob každému.*“



Obr. 24. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3073 (s. 73)

¹³⁵ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3073

¹³⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 593



Obr. 25. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 587 (s. 73)

Veselá kramářská píseň o vandrákovi, který potkal na tancovačce děvče, následně mu na památku nechal pinkl (staročeský výraz pro batoh) a ten svůj si naopak sbalil a uháněl pryč, se jmenuje *Žertovná píseň pod názvem: Ať se pinkl hází!*¹³⁷. Dřevoryt¹³⁸ (obr. 25) použitý na titulní straně jsme již viděli v tiscích *Neues Lieb: Die Wäschertondl*¹³⁹, věnovaným milostné tematice a, jak jsem psala výše, je vytvořený v podobném stylu jako dřevoryty natištěné v časopise *Hacafřek* v kacabajce. Na písni *Ať se pinkl hází!*, tištěné švabachem, jsou uvedeny údaje o nakladateli, místu a datu vytištění ve čtyřech řádkách: „V Jindřichově Hradci, 1861. Tiskem Aloisa J. Landfrasa a Syna, vydavatelů mnoha schválených, užitečných a výborných modlitebních jakož i jiných poučných a zábavných knih“. Na zadní straně tisku pak nacházíme seznam tří knih *Kamenná nevěsta*, *Nešťastná Zuzanka* a *Zděnek ze Zásmuku*, které lze dostat u A. Landfrasa a syna v Jindřichově Hradci.

¹³⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3202

¹³⁸ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 587

¹³⁹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 4532, 4533

Podobný styl dřevorytu¹⁴⁰, jako u předchozí písničky, najdeme i v *Písni posvícenské*¹⁴¹. Zde vidíme siluetu dvou mužů v žaketu, kteří sedí u stolu, vychutnávají si večeři a předčítají z novin (obr. 26), pod ilustrací čteme „Sklad a k dostání u Eug. Petersona v Příbrami“. Nakladatelské údaje se nachází na rubu tisku „Tiskem A. Landfrasa Syna v Jindř. Hadci“ – imprese naznačuje, že byl vytisknut pravděpodobně v 2. polovině 19. století. Píseň o české lidové tradici a s ní spojeným přípravám a zmatku, obsahuje třináct slok a je tištěna švabachem.



Obr. 26. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 5840 (s. 73)



Obr. 27. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3065 (s. 73)

¹⁴⁰ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 586

¹⁴¹ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3004, 5840

Již několikrát zmíněné písničky *Žertovná píseň při sklenici dobrého piva*¹⁴² a *Nová píseň o některých parádnících*¹⁴³ jsou vyzdobeny dřevoryty, které jsme viděli již u předchozích tisků s jiným námětem. U *Žertovné písně při sklenici dobrého piva* je to obrázek¹⁴⁴ mužů připíjejících si sklenicí piva, z nichž jeden drží za pasem dívku; celý titulní list je v rámečku s lidovým motivem a v tisku pak nacházíme ještě další dvě ilustrace. Na první vidíme stařenu s šátkem na hlavě a holí, sedící na fůře dřeva, vzhledem ke své velikosti se jedná o umně vyrobený dřevoryt, který však ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka není. Co se týká druhého dřevorytu, ten zobrazuje muže sedícího na ulici před vinařstvím „Wein – Keller“, je to opět jednoduchý motiv, který vidíme v Hacafirkovi a u dalších, již jmenovaných, kramářských písní. Píseň je tištěna antikvou a označena již známými údaji, a sice, že je k dostání v Příbrami v knihkupectví Eugena Petersona a tištěna v tiskárně Al. Landfrasa syna v Jindřichově Hradci. Druhý jmenovaný tisk o parádnících pak nese ilustraci nacházející se na písních o loučení: *Píseň světská aneb Smutné loučení mládence se svou nejmilejší, který pryč odchází* a *Nová píseň, aneb: rozloučení s pannou* a jedná se o jednoduchý dřevoryt¹⁴⁵ zobrazující dvojici podávající si srdce. *Nová píseň o některých parádnících* se skládá z devatenácti slok, tištěných ve švabachu a jako jediný údaj je zde uvedeno, že byla vytištěna v Praze.

*Kníže a vysloužilce*¹⁴⁶ je svou formou velmi odlišná písnička od těch, kterým jsem se věnovala výše – je udělaná ve formě rozhovoru mezi knížetem Mechetnost a vysloužilcem, kterého kníže potká na ulici v hadrech s kouskem chleba a začne se ho vyptávat na jeho život. Vysloužilce mu poté vypráví o svých skutcích pro svoji zem a svého pána, ale že po válkách na něj bylo zapomenuto, a tak skončil v bídě; kníže sezná, že za jeho zásluhy by neměl žít v bídě a měl by mu projevít přízeň a nabídnout dobré jídlo a šaty, a tak se také stane. Ilustraci nacházíme pouze na titulním listu, avšak dřevoryt¹⁴⁷ je poměrně propracovaný a obrázek realistický – na něm vidíme sedícího muže v obyčejném oděvu, opřeného o brašnu, s kloboukem položeným před sebou (obr. 27). Pod ním je imprese „Tiskem Aloisa Jos. Landfrasa v Jindřichovu Hradci, 1849“.

¹⁴² Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3111

¹⁴³ Tamtéž, inv.č. K 3972

¹⁴⁴ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 644

¹⁴⁵ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 824

¹⁴⁶ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Kramářské tisky, inv.č. K 3065

¹⁴⁷ Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec, fond Tiskařské štočky, inv.č. TS 926

VI. Závěr

Cílem diplomové práce bylo nejdříve vylíčit historii knihtiskařů v Jindřichově Hradci Landfrasovy tiskárny a poté představit jednotlivé pojmy týkající se knih lidového čtení a kramářských písni, určené širokým vrstvám obyvatel a jejich výzdoby – dřevořez a dřevoryt, se zaměřením na produkci jindřichohradecké tiskárny. Posledním krokem pak bylo vyhledat ve fondech Muzea Jindřichohradecka vybrané zábavné knížky a světské kramářské písničky a dohledat dochované tiskařské štočky, které v nich byly použity. Nyní víme, že se ve fondu Muzea Jindřichohradecka Tiskařské štočky nachází celý soubor dřevorytů ke třem vydáním Eylenspigla, ke knížce *Velmi pěkná historie o hraběti Jindřichovi, kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl* nebo k dochovaným oddílům periodika *Hacafírek v kacabajce*, stejně tak najdeme ve fondu i dřevoryty využívané při ilustraci vybraných kramářských písniček. Tisky jsou nejčastěji tištěny švabachem, až u těch pozdějších byla použita antikva. Imprese tisků se mění v závislosti na období a majiteli a vidíme tak například: „Tisk A. Landfrasa syna v Jindř. Hradci“, „Tiskem a skladem A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci“, ale i „V Jindřichově Hradci, 1861. Tiskem Aloisa J. Landfrasa a Syna, vydavatelů mnoha schválených, užitečných a výborných modlitebních jakož i jiných poučných a zábavných knih“. Zábavné knihy lidového čtení, jako historie o hraběti Jindřichovi nebo Tristan a Isolda, i pár výtisků kramářských písni, jako *Žertovná píseň pod názvem: Ať se pinkl hází!* nebo *Píseň pro bojovníka*, obsahuje seznam prodávaných, většinou zábavných knih z Landfrasova knihkupectví.

Pro výzdobu těchto levných knížek a písničkových letáků využívali Landfrasovi dřevoryt; tiskařský štoček používaný k dřevorytu, je díky příčnému vyříznutí z tvrdého dřeva již odolnější vůči opotřebení při otiskování oproti staršímu dřevořezu, druhou jeho výhodou je, že do něj lze – za pomoci mědiryteckého náčiní – vyrýt detailnější a realističtější kresba a ilustrace je tedy působivější a líbivější. Ve vybraných tiscích najdeme dřevoryty různé umělecké úrovně, u některých je vidět zkušená a zručná ruka dřevorytce, jako u *Historie o panu Tristanovi a krásné Izaldě, jak veliké potěšení spolu měli, a jak smutný konec to vzalo*, někde zase práce lidového rytce, jako na ilustracích v tisku *Píseň nová o posledním služebníku člověka jménem hrobařovi* nebo *Nová píseň o*

některých parádnících. Téměř všechny ilustrace buď přímo souvisí se samotným textem nebo jsou mu tematicky blízké, vidíme také, že spousta dřevorytů otištěných v kramářských písničkách byla používána opakovaně k různým tiskům, a že například štočky ze souboru Eylenspiگل byly využity na výzdobu písni *Nová píseň mládencům a pannám pro ukrácení času na světlo* vydaná a *Píseň nová mládencům a pannám obveselení mysli a ukrácení času na světlo* vydaná.

Produkce Landfrasovy tiskárny odrážela poptávku čtenářů z různých společenských vrstev, nejčastěji však šlo o vrstvy lidové, chudší a méně vzdělané, které více než noviny a dlouhé romány zajímaly senzační a veselé příběhy. Pro tyto lidi Landfrasovi vydávali vlastní produkci – díky práci spisovatelů sdružených okolo tiskárny, kteří se přátelili s Aloisem Josefem Landfrasem – široké spektrum náboženských a modlitebních knih, ale hlavně spoustu zábavných knih, časopisů, doplňované kramářskými písničkami různorodé povahy.

VII. Seznam pramenů a literatury

VII.1. Archivní prameny

MUZEUM JINDŘICHOHRADECKA. Jindřichův Hradec. Sbírkové fondy:

Jindřichohradecké tisky,

Jiné tisky,

Kramářské tisky,

Staré tisky,

Tiskařské štočky

VII.2. Literatura

BĚHALOVÁ, Š. *200 let Landfrasovy tiskárny 1797 – 1997*. 1. vyd. Jindřichův Hradec:

Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1997. ISBN 978-80-901575-4-5

BĚHALOVÁ, Š. Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.)

Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny. 1.

vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998. ISBN 80-86 227-00-6

BĚHALOVÁ, Š. Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. In *Acta*

Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 154 – 176. ISSN 2570-6861

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990.

ISBN 80-7038-131-0

ČERNÁ, M. *Objevy dneška: stručné dějiny knihtisku*. 1. vyd. Praha, 1948.

FÜRBAACH, F. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. In *Acta Musei Nationalis*

Pragae – Historia litterarum. Praha, 2018, roč. 63, čís. 3 – 4, s. 146 – 153. ISSN 2570-6861

- MUK, J. *Alois Landfras: probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. 1. vyd. Jindřichův Hradec, 1947
- MUK, J. K dějinám tiskáren v Jindřichově Hradci zvláště Landfrasovy. In CIKHART, R. *Jihočeský sborník historický* 6. 1. vyd. Tábor, 1933, čís. 2, s. 55 – 61
- NOVOTNÝ, M. *Špalíček jarmarečních písniček*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1940
- OTTO, J. Ottův slovník naučný: Enšpígl [online]. Dostupný z WWW <<https://leporelo.info/enspigl>>
- PLETZER, K. Nejstarší jindřichohradečtí tiskaři. In PLETZER, K (ed.) *Jihočeský sborník historický*. České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, 1958
- PLETZER, K. Jindřichohradečtí tiskaři Hilgartnerové. In PLETZER, K (ed.) *Jihočeský sborník historický*. České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, 1958
- RYŠAVÁ, E. K obsahové stránce kramářských písní z Landfrasovy tiskárny. In BĚHALOVÁ, Š. (ed.) *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. 1. vyd. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998. ISBN 80-86 227-00-6
- SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1990. ISBN 80-7031-624-1
- VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. [online]. Praha, 2006. Dostupné z WWW: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana>
- VOLF, J. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. 1. vyd. Praha, 1926

VIII. Seznam použitých obrázků

Obr. 1. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 628, Eylenspihl

Obr. 2. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 602, Eylenspihl

Obr. 3. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 640, Eylenspihl

Obr. 4. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 623, Eylenspihl

Obr. 5. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4022, *Nová píseň mládencům a pannám pro ukrácení času na světlo* vydaná

Obr. 6. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 370, *Historie o panu Tristanovi a krásné Izaldě, jak veliké potěšení spolu měli, a jak smutný konec to vzalo*, V knihoskladu Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichovu Hradci, 1848

Obr. 7. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JT 456, ex libris Lydie Sokolíková

Obr. 8. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 3571, *Velmi pěkná historie o hraběti Hindřichovi, kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl*, Tiskem a skladem A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci

Obr. 9. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 3571, *Velmi pěkná historie o hraběti Hindřichovi, kterýžto dvakráte od smrti předivně vysvobozen, a posledně císaře Konráda zetěm učiněn byl*, Tiskem a skladem A. J. Landfrasa a syna v Jindřichovu Hradci

Obr. 10. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 95, *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti*, oddíl 9, Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa, v Jindřichovu Hradci, 1848

Obr. 11. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. JK 97, *Hacafírek v kacabajce. Vrchovatá krosna žertů, frašek a kozelců. Časopis ku povzbuzení smíchu a zapuzení trudnosti*, oddíl 5, Tisk a sklad Aloisa Josefa Landfrasa v Jindřichovu Hradci, 1848

Obr. 12. Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3071, *Nová píseň: Pražská kuchařka*, Tisk A. Landfrasa Syna v Jidnř. Hradci

- Obr. 13.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 644, muži a žena v hospodě
- Obr. 14.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3128, *Nová píseň s názvem Zklamaná dívka*, Tisk A. Landfrasa syna v Jindř. Hradci
- Obr. 15.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3130, *Žalostné loučení rekruty do pole jdoucího se svými přáteli*, Tisk A. Landfrasa syna v Jindř. Hradci
- Obr. 16.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3111, *Žertovná píseň při sklenici dobrého piva*, Tisk Al. Landfrasa syna v Jindřichově Hradci
- Obr. 17.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4533, *Neues Lieb: Die Wäschertondl*, Druck von Al. Landfras Sohn in Neuhaus
- Obr. 18.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4533, *Neues Lieb: Die Wäschertondl*, Druck von Al. Landfras Sohn in Neuhaus
- Obr. 19.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 4022, *Píseň nová mládencům a pannám obveselení mysle a ukrácení času na světlo vydaná*
- Obr. 20.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 824, muž a žena se srdcem
- Obr. 21.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 2653, *Píseň pro bojovníka*, Tisk Al. Landfrasa v Jindř. Hradci, 1859
- Obr. 22.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3236, *Nová píseň o stavu vojenském*, Tisk A. Landfrasa syna v Jindř. Hradci
- Obr. 23.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 5885, *Nová píseň o stavu vojenském*, Tisk A. Landfrasa syna v Jidnř. Hradci
- Obr. 24.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3073, *Píseň nová o posledním služebníku člověka jménem hrobařovi*, S povolením cis. král. Censury vytištěná v Jindřicho-Hradci
- Obr. 25.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. TS 587, žena a muž u stolu
- Obr. 26.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 5840, *Píseň posvícenská*, Tiskem A. Landfrasa Syna v Jindř. Hradci
- Obr. 27.** Muzeum Jindřichohradecka (J. Hradec), inv. č. K 3065, *Kníže a vysloužilec*, Tiskem Aloisa Jos. Landfrasa v Jindřichovu Hradci, 1849